

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

SERIE NOUĂ
NR. XXI, 2025

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Colegiul de redacție

Dr. **STEFAN ALEXANDROV** (National Institute of Archaeology and Museum, Sofia), Dr. **SANDA BALESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France), Dr. **CONSTANTIN BĂJENARU** (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), Dr. **RADU BĂJENARU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **LUMINIȚA BEJENARU** (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române - Filiala Iași), Prof. Dr. **CLIVE BONSALL** (University of Edinburgh, U.K.), Prof. Dr. **NIKOLAUS BOROFFKA** (Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung, Berlin, Germany), Dr. **PIERRE DUPONT** (Université de Lyon, CNRS, France), Dr. **UWE FIEDLER** (Berlin, Germany), Dr. **RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **DOMINIC MOREAU** (Université de Lille, Centre de recherche HALMA-UMR 8164, France), Dr. **CORIOLAN OPREANU** (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca), Prof. Dr. **ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), Dr. **ALEXANDER RUBEL** (Institutul de Arheologie, Iași), Dr. **VIORICA RUSU-BOLINDEȚ** (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), Dr. **ANGELA SIMALCSIK** (Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române – Filiala Iași), Academician **VICTOR SPINEI** (Institutul de Arheologie, Iași), Prof. Dr. **ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), Prof. Dr. **ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France)

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESCU – redactor-șef
ADRIAN IONIȚĂ – redactor-șef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, MIRCEA DABÎCA, ADRIAN DOBOȘ, RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, ANDREI MĂGUREANU, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, DANIEL SPÂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

DANA COSTIN, MĂDĂLINA MIHĂILĂ – secretare de redacție

OFELIA COȘMAN, SILVIU ILIUȚĂ – prelucrare ilustrație și tehnoredactare
PIERRE DUPONT (limba franceză), **ROXANA DOBRESCU** (limba franceză), **CLIVE BONSALL** (limba engleză), **ADINA BORONEANȚ** (limba engleză) – consultanți limbi străine
ROMEO CÎRJAN – design copertă

www.mcajournal.ro

Orice corespondență se va trimite Comitetului de redacție pe adresa: Str. Henri Coandă nr. 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62 și iab.redactie@gmail.ro.

**Toate lucrările publicate în revista *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt recenzate de specialiști în domeniu.
(peer-reviewed journal)**

**Revista *Materiale și Cercetări Arheologice* este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Redactori Editura Academiei Române: **ADRIAN MIRCEA DOBRE**
Tehnoredactor Editura Academiei Române: **MARIANA MOCANU**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro, periodice@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

S.C.MANPRESS DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, România, tel./fax: 4021-314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

DEREX COM S.R.L., e-mail: derec_com@yahoo.com.

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

PALEOLITIC / PALÉOLITHIQUE / PALAEOLITHIC

Adrian DOBOȘ	
Scurta viață fericită a lui <i>Australanthropus olteniensis</i>	5
The short happy life of <i>Australanthropus olteniensis</i>	

ENEOLITIC / ÉNÉOLITHIQUE / ENEOLITHIC

Raluca KOGĂLNICEANU	
A rhomboidal clay plate from Iepurești – <i>La Islaz</i> (Giurgiu County)	11
Adela KOVÁCS, Constantin APARASCHIVEI	
Vessels with zoomorphic painted decoration in the collections of the Botoșani County Museum	19

EPOCA BRONZULUI / L'ÂGE DU BRONZE / BRONZE AGE

Monica MĂRGĂRIT, Pavel MIREA	
Patinele din os: analiza comparativă a unor piese arheologice și etnografice	57
Bone skates: a comparative study of archaeological and ethnographical artefacts	
Alin FRÎNCULEASA, Octav NEGREA, Eduard GHINEA	
Tumuli preistorici cercetați în anul 2024 în localitatea Păulești (jud. Prahova)	69
Prehistoric burial mounds investigated in 2024 in Păulești (Prahova County)	
Gabriel VASILE	
Înmormântări tumulare pre-Yamnaya – Yamnaya recent descoperite în Câmpia Română, la Păulești (jud. Prahova). Analiză antropologică	97
Recently investigated pre-Yamnaya – Yamnaya mound burials from Păulești (Prahova County) in the Romanian Plain. An anthropological study	

EPOCA FIERULUI / L'ÂGE DU FER / IRON AGE

Dragoș MĂNDESCU, † Florin MOȚEI	
Între lumi și între epoci. Mormântul unui călăreț războinic în sud-estul Transilvaniei	107
Between worlds and between ages. A raider burial in south-eastern Transylvania	
Daniel SPĂNU	
About the sinuous fibulae (<i>Geschweifte fibeln</i>) in Romania	123

EPOCA GREACĂ / ÉPOQUE GRECQUE / GREEK PERIOD

Pierre DUPONT, Alexandre BARALIS, Alexey GOTSEV, Emil NANKOV, Vyara PETROVA, Tsvetelina SLAVKOVA	
The assumed “Pistiros” <i>emporion</i> . Preliminary inquiries about its trade purveyors	133
Ergün LAFLI, Maurizio BUORA, Fatih Hakan KAYA	
Hellenistic fibulae and pottery in Eastern Galatia	141

EPOCA ROMANĂ / ÉPOQUE ROMAINE / ROMAN PERIOD

Alev ÇETİNGÖZ	
Ancient Greek, Roman and Byzantine glass works from Cilicia	157
Yavuz YEĞİN	
A ring with a gemstone depicting Hermaphrodite from the Balgat tomb in Ankara.....	169
Işık ADAK ADIBELLI, Erkan ALKAÇ	
Certain amphora groups from the Roman Baths and the Olive Market of Tarsus: Sinope, Shelov Type D and Zeest 80	175
Theodor ISVORANU	
Monede din perioada romană provenite din vechile săpături arheologice de la Romula	183
Roman coins from the early archaeological excavations at Romula	
Bianca-Elena GRIGORAŞ, Adriana PANAIT	
Cooking wares from Tropaeum Traiani.....	197

EPOCA MIGRAȚIILOR / ÉPOQUE DES MIGRATIONS / MIGRATION PERIOD

Silviu ENE, Talida RADU, Alin DIACONU, Ștefan MARIȘ	
Descoperiri arheologice pe traseul autostrăzii A7 Ploiești–Buzău. Cercetarea preventivă a sitului Conduratu 1 (km 19+350 – 20+750). Campania 2022–2023.....	239
Archaeological investigations on the A7 Motorway (Ploiești–Buzău): preventive research at Conduratu Site 1 (km 19+350 – 20+750), 2022–2023 season.	
Erwin GÁLL, Réka FÜLOP, Szabolcz NAGY	
From the Central Region towards the peripheries. A chronological analysis of a prestige good – the mount ornamented sabretache	291
Tiberiu VASILESCU, Dorin SÂRBU, Erwin GÁLL, Gabriel VASILE	
Nomazi și nomadism în Câmpia Română? Mormintele din secolele X–XII de la Cioceni – <i>tumul</i> , jud. Prahova	315
Nomads and nomadism in the Romanian Plain? The 10 th –12 th burials of Cioceni – <i>Burial Mound</i> (Prahova County)	

EPOCA MEDIEVALĂ / ÉPOQUE MÉDIÉVALE / MIDDLE AGES

Adrian IONIȚĂ	
Date noi despre cetatea Poenari (jud. Argeș).....	341
New data on the Poenari fortress (Argeș County)	
David BACIU	
Notă asupra materialului faunistic de la Cetatea Poenari	363
Note on the faunal assemblage from the Poenari Fortress	
Daniela MARCU ISTRATE, Gabriel IZDRĂILĂ, Sebastian DOBROTĂ	
Cetatea Făgăraș – cercetări arheologice pe latura de sud-est a incintei exterioare (clădirea corpului de gardă)	367
Făgăraș Fortress – Archaeological research in the south-eastern area of the outer ward (the guardhouse)	

RECENZII / COMPTES RENDUS / BOOK REVIEWS

Radosław Liwoch, Małgorzata Wawer, Dakowie nad górnym Dniestrem. Eponimiczne cmentarzysko kultury Lipickiej w Lipicy Górnej (Ukraina)/The Dacians on the Upper Dniester. The eponymic cemetery of the Lipitsa Culture in Verhna Lipica (Ukraine), Tom XIV, seria Biblioteca Muzeului de Arheologie din Cracovia, Cracovia, 2024, 402 pagini, 163 figuri, ISBN: 978–83–911543–4–2 (seria), ISBN: 978–83–956157–9–5 (tom), (Mihai Purici)	419
Ioan Marian Țiplic, Putere și religie în Transilvania, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 424 pagini, ISBN: 978-606-020-860-0 (Raluca Postolea)	420
Abrevieri / Abréviations / Abbreviations.....	425

ÎNTRE LUMI ȘI ÎNTRE EPOCI. MORMÂNTUL UNUI CĂLĂREȚ RĂZBOINIC ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI*

Dragoș MĂNDESCU^a, †Florin MOȚEI^b

^a Muzeul Județean Argeș, Pitești, România; e-mail: dragos_mandescu@yahoo.com

^b Muzeul Județean de Istorie Brașov, România

Keywords: weapons, horse harness, funerary inventory, inter-regional connections, late Hallstatt

Abstract: In September 2021, a series of metal artefacts found with a metal detector in the “Bod – Podu Oltului area” were handed over to the Brașov County Directorate for Culture. Once they entered the collection of the Brașov County History Museum, these objects manage to homogeneously illustrate the elaborate panoply, with a pronounced Scythian colouring, of a mounted warrior from the 5th century BC. The cremated bones with which they were found speak of an incineration grave. The paper addresses the essential aspects of this discovery (specifications on the place from which the materials were extracted, the typology and origin of the weapons and horse harness pieces, the chronology of the presumed grave supported by a radiocarbon date) and its significance (probably one of the best-equipped Ha D warriors in all of Transylvania). This tomb with a spectacular funerary inventory, located near well-known pieces of oriental workmanship previously discovered in the south-eastern corner of Transylvania (Dobolii de Jos, Bartolomeu), is able to contribute significantly to the nuanced understanding of the complex archaeological landscape of the region, from the transition between the Early and the Late Iron Age. This is an area towards which four of the major trans-Carpathian passes converge (Rucăr-Bran, Teleajen, Buzău and Oituz), therefore always exposed to inter-regional contacts.

Cuvinte-cheie: arme, harnașament, inventar funerar, contacte inter-regionale, Hallstatt târziu

Rezumat: În septembrie 2021, la Direcția Județeană pentru Cultură Brașov era depusă o serie de piese metalice găsite cu detectorul de metale în „zona Bod – Podu Oltului”. Intrate apoi în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov, aceste piese reușesc să ilustreze omogen panoplia elaborată, cu o pregnantă coloratură scitică, a unui războinic călare din secolul al V-lea a.Chr. Oasele calcinate alături de care au fost găsite vorbesc despre un mormânt de incinerare. Articolul abordează aspectele esențiale ale acestei descoperiri (precizări asupra locului din care materialele au fost extrase, tipologia și originea pieselor de armament și de harnașament, cronologia prezumtivului mormânt, sprijinită inclusiv pe o dată radiocarbon) și semnificația sa (probabil unul dintre războinicii Ha D cei mai bine echipați din întreaga Transilvanie). Acest mormânt cu inventar funerar spectaculos, aflat în apropierea unor bine-cunoscute piese de factură orientală descoperite anterior în colțul sud-estic al Transilvaniei (Dobolii de Jos, Bartolomeu), este în măsură să contribuie semnificativ la nuanțarea complexului peisaj arheologic al zonei, la cumpăna dintre cele două epoci ale fierului. Este o zonă către care converg patru dintre pasurile transcarpatice majore (Rucăr-Bran, Teleajen, Buzău și Oituz), prin urmare dintotdeauna expusă contactelor inter-regionale.

CONTEXTUL DESCOPERIRII

La începutul lunii septembrie 2021, Direcția Județeană pentru Cultură Brașov primea în custodie două loturi consistente de materiale arheologice descoperite cu detectorul de metale, predate la câteva zile distanță între ele, de aceeași persoană. Primul lot, predat la 6 septembrie, era alcătuit din 40 de piese din „aliaj de cupru” (37 de vârfuri de săgeți, un „nasture”, două „paftale cu decor complex”), două piese din fier (un „pumnal” și un „mâner de unealtă”) și un fragment ceramic dintr-un vas lucrat cu mâna. Din cel de-al doilea lot (predat la 10 septembrie), făceau parte alte 54 de vârfuri de săgeți din „aliaj de cupru”, două piese din fier (o cataramă și un alt „mâner de unealtă sau de armă”), trei fragmente ceramice și circa

20 de fragmente mici de oase calcinate. Găsitul a declarat că le-a scos din pământ în urma detectării de metale în „zona Bod – Podu Oltului”, așadar, în marginea de nord-est a județului Brașov. De altfel, majoritatea pieselor păstrau încă depuneri de sol pe suprafață. Direcția Județeană pentru Cultură Brașov a încredințat artefactele și oasele calcinate Muzeului Județean de Istorie Brașov, muzeu în a cărei colecție arheologică au și intrat după îndeplinirea tuturor formalităților ce se obișnuiesc în astfel de situații.

Încă de la prima examinare a pieselor în muzeu, regretatul coleg arheolog și muzeograf Florin Moței (1973–2024) a realizat că există suficiente argumente în sprijinul unei proveniențe comune a celor două loturi. Complementaritatea și caracterul omogen al elementelor componente (arme, piese de harnașament, fragmente ceramice și oase calcinate – Fig. 1) care deja sugerau inventarul unui mormânt de incinerare, marea asemănare a săgeților și prezența acelorasi urme de oxizi și de depuneri din solul de zacere, închis la culoare – toate împreună indicau faptul că piesele celor două loturi ar putea să

* Articolul de față a fost inițial prezentat sub forma unei comunicări în cadrul sesiunii anuale de comunicări științifice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” București, „Metodă, teorie și practică în arheologia contemporană. In memoriam Eugen Nicolae”, 26–28 martie 2025.

Figura 1. Inventar funerar (1–8), fragmente ceramice (9–12) şi oase calcinate (13) descoperite la Ariuşd – Veczer; 1, 5–7 bronz; 2–4, 8 fier.

Figure 1. Grave goods (1–8), potsherds (9–12) and cremated bones (13) found at Ariuşd – Veczer; 1, 5–7 bronze; 2–4, 8 iron.

provină din același context. Beneficiind de colaborarea autorului descoperirii, F. Moței a reușit (înainte de finalul lunii septembrie 2021) să examineze locul din care piesele fuseseră extrase, concluzionând că, foarte probabil, toate proveneau din același context, și anume dintr-un mormânt (izolat?) de incinerare.

Identificarea în teren a locului descoperirii a adus precizări importante. Zona era, într-adevăr, cea menționată de cel ce predase piesele („zona Bod – Podu Oltului”), iar locul exact al descoperirii se situa chiar între cele două localități brașovene, numai că nu pe teritoriul județului Brașov, ci pe al celui învecinat – Covasna. Este vorba de marginea sudică a Dealului Veczer (Felső Veczer), parte a ariei naturale protejate Dealul Ciocaș-Dealul Vițelului (Csókás-Veczer dombság), pe malul drept (înalt și abrupt) al Oltului, chiar în interiorul cotului pe care râul îl descrie aici schimbându-și brusc cursul către nord (Fig. 2). Piesele au fost găsite la poalele unei pante domoale către vest, la marginea unui sector cu arbuști de măceș, înainte ca terenul să coboare brusc către cursul Oltului. Punctul se află la cota de circa 530 m altitudine, la poalele sudice ale Munților Baraolt, într-un mediu natural dominat astăzi de vegetație de pășune și forestieră, pe teritoriul administrativ al comunei Vâlcele (Előpatak), județul Covasna. Cea mai apropiată localitate covăsneană este Ariușd (Ersöd), aflată la 2,8 km către nord.

Un detaliu important care inițial nu s-a lăsat observat în teren, ci numai după aceea, pe ortofotoplan, l-a constituit o anomalie ce părea a fi o adâncitură circulară cu diametrul de circa 110 m de jur-împrejurul punctului descoperirii, vizibilă atât pe pajiștea de la est, cât și în vegetația mai densă (arbuștii de măceș) de la vest, chiar în extremitatea terenului înalt de deasupra luncii Oltului (Fig. 2/2). Un posibil „șanț” sau delimitare circulară nu era semnalată aici pe niciuna dintre vechile hărți ale zonei. În urma unei noi vizite la locul descoperirii, a reieșit foarte clar că anomalia din imaginea satelitară nu reprezenta un șanț sau o denivelare, ci era datorată unui alt tip de vegetație: iarbă mai mică și cu o culoare mai intensă ce descria un contur circular, net diferit ca aspect și nuanță față de iarba uniformă din jurul și din interiorul „ringului”. Un astfel de contur este puțin probabil să fie rodul capriciilor naturii, iar alte șapte sau opt situații asemănătoare pe care le-am putut observa cu acest prilej în vecinătate, bine conturate pe pășunile în pantă lină din jurul vârfului Straja (623 m altitudine), ne sugerează faptul că ar putea fi legate de oieritul intens practicat în zonă (de exemplu, urme ale împrejmuirilor pentru animale). Arbuștii de măceș crescuți acolo ne împiedică să vedem în „ringul” din jurul descoperirii unul de dată foarte recentă, însă situația se impune a fi lămurită printr-o viitoare săpătură arheologică de control, care ar fi în măsură să clarifice și relația lui cu zona centrală din care au fost extrase piesele. Aceasta, evident, dacă nu cumva avem de-a face cu o pură coincidență prin care cele două entități, piesele pe de o parte și „ringul” de cealaltă parte, împart cu totul întâmplător același colț din terasa înaltă a Oltului, fără vreo legătură între ele.

ANALIZA INVENTARULUI¹

Cele 91 de **vârfuri de săgeți** (Muzeul Județean de Istorie Brașov, mai departe MJIBV, nr. inv. II 9598–9634, 9641–9695 AR) (Fig. 1/1), toate din bronz, cu lungimi cuprinse între 1,7 cm și 3,1 cm, deși la prima vedere par asemănătoare, nu sunt unitare tipologic. După criteriile tipologice îndeobște utilizate în astfel de cazuri, le-am repartizat în trei categorii generale (Fig. 3): cu trei aripioare (I), cu trei muchii în partea superioară transformate în trei aripioare către bază (II) și cu trei muchii (III). Judecând după raportul dintre baza celor trei aripioare/muchii și tubul de înmănușare, au fost din nou împărțite în cele cu tub de înmănușare extern, existent chiar dacă întotdeauna extrem de redus (1), cele cu tub de înmănușare intern, aripioarele/muchiile oprindu-se la baza acestuia (2) și o situație în care aripioarele coborau dincolo de baza tubului de înmănușare intern (3). În sfârșit, formele I1 și I2 au fost împărțite fiecare în câte două variante, în funcție de linia de contur a aripioarelor: drepte (a) sau descriind o carenare mai mult sau mai puțin pronunțată în jumătatea superioară, urmată de o gâtuire în jumătatea inferioară și încheind cu o ușoară evazare la bază (b).

În urma acestei ordonări tipologice, au rezultat nouă forme distincte (Fig. 3):

- I1a: 10 exemplare (MJIBV nr. inv. II 9602, 9605, 9615, 9647, 9649, 9652, 9657, 9660, 9661, 9664 AR), cu lungimi cuprinse între 1,7 și 3,1 cm (în medie 2,29 cm);
- I1b: 13 exemplare (MJIBV nr. inv. II 9601, 9606, 9607, 9611, 9619, 9631–9633, 9642, 9645, 9655, 9658, 9691 AR), cu lungimi cuprinse între 2,1 și 2,7 cm (în medie 2,47 cm);
- I2a: 13 exemplare (MJIBV nr. inv. II 9598, 9604, 9662, 9663, 9667, 9668, 9670–9673, 9675, 9677, 9683 AR), cu lungimi cuprinse între 1,85 și 2,58 cm (în medie 2,2 cm);
- I2b: 26 de exemplare (MJIBV nr. inv. II 9599, 9603, 9609, 9610, 9612–9614, 9616, 9617, 9626, 9634, 9641, 9644, 9646, 9650, 9654, 9665, 9674, 9676, 9679, 9681, 9685, 9687–9689, 9692 AR), cu lungimi cuprinse între 2,05 și 2,7 cm (în medie 2,46 cm);
- I3: un singur exemplar (MJIBV nr. inv. II 9694 AR), cu lungimea de 2,36 cm;

¹ Accesul la aceste piese pentru o examinare directă nu a mai fost posibil după inventarierea și intrarea lor în depozitul muzeului (noiembrie 2022). Pentru documentare, am beneficiat de fotografiile și măsurătorile făcute de Florin Moței, în septembrie 2021, la momentul primirii celor două loturi de artefacte de la Direcția Județeană pentru Cultură Brașov, precum și de un al doilea set de date metrice și fotografii, efectuate în noiembrie – decembrie 2022 de comisia de inventariere din cadrul Muzeului Județean de Istorie Brașov. Acest set mi-a fost pus la dispoziție de dna Rozalinda Posea, șefa serviciului Valorificarea Patrimoniului, cu acceptul managerului muzeului, dl Nicolae Pepene, cărora le mulțumesc și pe această cale (DM). În cadrul ilustrației acestui articol, Fig. 1 este un montaj alcătuit în cea mai mare parte dintr-o selecție a fotografiilor datorate lui Florin Moței, iar desenele de la Fig. 3 au fost realizate de Dragoș Mândescu după fotografiile din setul transmis de Rozalinda Posea.

Figura 2. 1. Locul descoperirii, pe Dealul Veczer (marginea sudică a ariei naturale protejate Dealul Ciocaș-Dealul Vițelului / Csókás-Veczer dombság), la sud de Ariușd; 2. Locul descoperirii, cu marcarea „ringului”; 3. Marginea sudică a Dealului Veczer și indicarea locului descoperirii (vedere dinspre sud-est, din DJ112); 4. Locul descoperirii (vedere dinspre est-nord-est). În plan secund, Râul Olt, curgând către dreapta (către nord) și Balta Cișmașu. În plan îndepărtat, Măgura Codlei: 1–2. Ortofotoplanuri Google Earth; 3–4. Foto DM.

Figure 2. 1. The findspot, on Veczer Hill (the southern margin of the Dealul Ciocaș-Dealul Vițelului / Csókás-Veczer dombság protected natural area), south of Ariușd; 2. The findspot, highlighting the surrounding “ring”; 3. Southern edge of Veczer Hill and indication of the discovery site (view from the southeast, from DJ112); 4. Discovery site (view from the east-northeast). In the background, the Olt River, flowing to the right (towards the north) and the Cișmașu Pond. In the distance, the Codlea Hillock: 1–2. Google Earth orthophotos; 3–4. Photographs by DM.

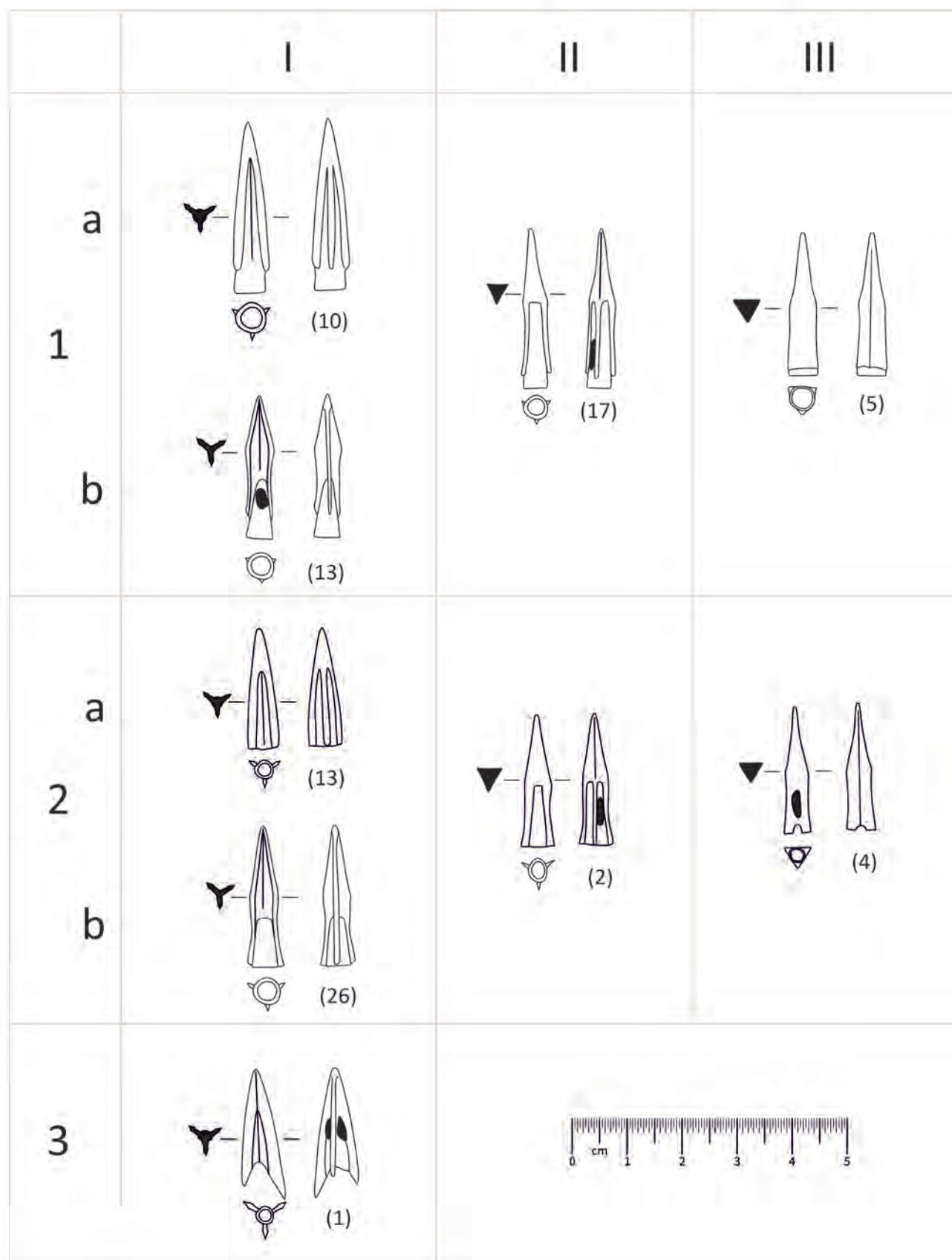

Figura 3. Tipologia vârfulor de săgeți de la Ariușd – Veczer.

Figure 3. Typology of arrowheads from Ariușd – Veczer.

- II1: 17 exemplare (MJIBV nr. inv. II 9600, 9608, 9618, 9620–9622, 9624, 9625, 9643, 9651, 9653, 9656, 9659, 9684, 9686, 9690, 9693 AR), cu lungimi cuprinse între 2,2 și 3,1 cm (în medie 2,56 cm);
- II2: două exemplare (MJIBV nr. inv. II 9630 și 9680 AR), cu lungimi de 2,9 respectiv 2,4 cm;
- III1: cinci exemplare (MJIBV nr. inv. II 9623, 9628, 9629, 9648, 9682 AR), cu lungimi cuprinse între 2,15 și 2,7 cm (în medie 2,51 cm);
- III2: patru exemplare (MJIBV nr. inv. II 9627, 9666, 9669, 9678 AR), cu lungimi cuprinse între 2,3 și 2,75 cm (în medie 2,43 cm).

Dintre toate acestea, ponderea cea mai mare o are I2b, cu ale sale 26 de piese, care este nu numai cea mai bine reprezentată formă, ci și, împreună cu I1b (13 piese), una dintre cele mai standardizate, cu variațiile între exemplare cel mai puțin perceptibile. Cum vom vedea mai departe, tocmai acestea două, alături de piesele II1 și II2, se vor dovedi a fi formele definitorii ale tolbei de la Ariușd, hotărâtoare pentru stabilirea cronologiei întregului lot.

Raportat la tipologiile mai vechi² sau mai noi³ ale vârfurilor de săgeți din lumea nord-pontică, lotul de la Ariușd, în care predomină formele zvelte, subțiri și alungite, își găsește cele mai bune analogii printre piesele variantelor târzii. Piesele prezentate aici se integrează organic printre formele grupei cronologice III stabilită de Anna Meljukova, grupă caracteristică pentru secolele V–IV a.Chr.⁴ Un detaliu important care oferă un *terminus post quem* pentru datarea lotului de la Ariușd este acela că terminațiile evazate ale aripioarelor (element morfologic prezent în cazul formelor I1b, I2b, II1 și II2) nu apar mai devreme de a doua jumătate a secolului al VI-lea a.Chr.⁵

În grupul transilvănean hallstattian târziu Ciunbrud, vârfurile de săgeți sunt descoperiri frecvente, apariții obișnuite în inventarele mormintelor de războinici („în toate mormintele de luptători”⁶), însă depuse numai rareori în cantitate mare (de exemplu, mormântul 9 de la Cristești, din care au fost recuperate peste 120 de vârfuri de săgeți⁷). Cu toată această relativă abundență, repertoriul tipologic al săgeților grupului cuprinde numai puține dintre formele de la Ariușd. Acesta este cazul săgeților I1a și I2a, care pot fi subsumate tipului A2c al săgeților „scitice” din Transilvania, conform tipologiei propuse de Valentin Vasiliev⁸. De exemplu, în necropola de la Băița, reprezentând orizontul final al grupului Ciunbrud, aproape toate săgețile sunt de forma I2a⁹. Majoritatea formelor din mormântul de la Ariușd (îndeosebi I1b, I2b, II1 și II2) nu își află paralele între vârfurile de săgeți specifice grupului Ciunbrud, în care găsim forme care mai degrabă le preced

tipologic. De exemplu, astfel de „precursoare” ale formei II2 pot fi considerate siluetele mai robuste și nu atât de alungite ale unora dintre săgețile descoperite în mormântul de la Batoș, datat larg în secolele VI–V a.Chr.¹⁰. Două dintre săgețile din necropola de la Băița, ambele din mormântul nr. 7 (de înhumăție), sugerează și ele variante incipiente, mai puțin elaborate, ale formei I2b¹¹.

Dacă mare parte dintre formele săgeților de la Ariușd, și anume cele 33 de exemplare I1a, I2a, I3a, II1 și II2, pot fi datate larg între finalul secolului al VI-lea și începutul secolului al IV-lea a.Chr., celelalte 58 de piese (reunite sub formele I1b, I2b, II1 și II2) beneficiază de o datare mai strânsă, de care trebuie ținut seama în stabilirea cronologiei mormântului, având în vedere și ponderea deținută de acestea în întregul lot de vârfuri de săgeți de aici (64%, așadar aproape două treimi).

Pentru început, să menționăm că formele celor 58 de piese nu sunt specifice grupului Ciunbrud¹². La fel de necunoscute rămân aceste forme și mai departe către vest, în grupul Szentes-Vekerzug¹³. Aici apar totuși piese care amintesc de săgețile I2b și II2, întotdeauna fără tub de înmănușare, dar lipsite de suplețe¹⁴, care, ca și săgețile amintite deja de la Batoș și din mormântul 7 de la Băița (considerate printre cele mai târzii din cadrul grupului Ciunbrud¹⁵), nu se suprapun total peste formele zvelte ale celor de la Ariușd, ci par să le preceadă tipologic.

Analogii, și nu puține, sunt oferite însă de inventarul funerar al unor morminte din zona extracarpatică. În Dobrogea nordică, în necropola de la Celic Dere, aceste forme sunt atestate în mormintele de înhumăție tumulare (tumului 13A, 17), dar probabil și în cele plane (M1 SIIN 1995), atribuite unui orizont cronologic al cărui centru de greutate corespunde secolului al V-lea a.Chr.¹⁶. În nordul Moldovei, la Hilișeu-Horia, 17 astfel de vârfuri de săgeți și un cuțit de luptă cu un singur tăiș au fost recuperate probabil dintr-un mormânt de înhumăție răvășit, datat larg în secolele V–IV a.Chr.¹⁷. Alte săgeți de aceeași formă au fost găsite în două morminte (cel puțin unul de înhumăție, cu pumnal de tip akinakes) de la Cozia, datate între mijlocul secolului al VI-lea și mijlocul celui următor¹⁸. Este adevărat că la stabilirea cronologiei acestor descoperiri funerare au avut un rol hotărâtor tocmai vârfurile de săgeți datate îndeosebi pe baza cronologiei propuse de A. Meljukova¹⁹. Așadar, în cazul nostru, încercarea de

² Meljukova 1964, p. 14–32, fig. 1, pl. 6–9.

³ Hellmuth 2010.

⁴ Meljukova 1964, p. 23–25, tab. 3, pl. 8.

⁵ Hellmuth 2010, p. 121–122 (grupele II S și T), fig. 161–162, 255.

⁶ Vasiliev 1980, p. 74.

⁷ I. H. Crișan 1965, p. 61, nr. 5; Zrinyi 1965, p. 28, 30–35, fig. 2, 7–11, 29.

⁸ Vasiliev 1980, p. 74, pl. 9/12–13.

⁹ Vasiliev 1976, p. 71–72, pl. 19/2–35; 20/1–4; 21/4–8; 23/2, 5–6.

¹⁰ Boroffka 2002, p. 235, fig. 1/C13–37.

¹¹ Vasiliev 1976, p. 53–54, pl. 21/3, 9.

¹² Vasiliev 1974, p. 49–50.

¹³ Chochorowski 1985, p. 86–94, fig. 27; Kemenczei 2009, p. 44–47, 180–181, lista 4; Bartík *et alii* 2017, p. 28–30, fig. 1–5.

¹⁴ Kemenczei 2009, p. 181, pl. 130/7; 178/7; Kozubová 2019, p. 41–46, fig. 5/4–18; 8a/3–9; 19/4–19; 37/1; 38a/1.

¹⁵ Vasiliev 1974, p. 49–50.

¹⁶ Gavrilă 2003, p. 250, fig. 5; Cernamoriți, Sîrbu 2023, p. 113, 115, pl. 7/A2; 10/17; 18/8.

¹⁷ Perian 1969, p. 83, fig. 1/4–7; Vulpe 1990, p. 95, nr. 200, pl. 48/D3–4, 8, 12–13.

¹⁸ László 2015, p. 332, fig. 4/5–6, 8–13, 15–16; 5/4, 6–15.

¹⁹ De exemplu, Vulpe 1990, p. 95, nr. 200, nota 7.

a folosi datele acestor complexe închise, întemeiate pe cronologia vârfulilor de săgeți, pentru a data exemplarele asemănătoare de la Ariușd ar fi o capcană, nimic altceva decât un cerc vicios, cu toate că și alți vectori cronologici (în afara săgeților) îndeamnă la plasarea descoperirilor respective din Dobrogea și din Moldova într-un orizont sincron, axat pe prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr.²⁰.

Investigarea acestor forme în lumea scitică nord-pontică arată că acesta este arealul lor de origine și tot aici cunosc maxima densitate. Încep să își facă loc relativ timid în tolbele arcașilor sciți nu mai devreme de a doua jumătate – finalul secolului al VI-lea a.Chr., cum demonstrează inventarele kurganelor de la Vasil'evka, Șheljugi, Kožemjaki, Jasnozor'e și Pereščepino, în care datarea lor se sprijină uneori pe asocierea cu amfore grecești²¹. Reușind să carteze peste 60 de locuri în care asemenea săgeți au fost descoperite în nordul Mării Negre, Marina Daragan le reunește sub termenul generic de „săgeți în formă de turn” (*bašnevidnye strely*), datându-le în prima jumătate și în al treilea sfert al secolului al V-lea a.Chr.²². Pentru mijlocul – a doua jumătate a secolului al V-lea a.Chr., astfel de săgeți sunt atestate în câteva morminte scitice cu catacombă, cuprinse între bazinul Niprului inferior și cel al Nistrului inferior (Gluhoie, Antonivka, Mereni), cea mai vestică descoperire (Mereni, lângă Chișinău) reprezentând, totodată, și cea mai târzie dintre ele (finalul secolului al V-lea a.Chr.)²³. Pentru o datare mai îngustă, ne stau la dispoziție și exemplarele de forma II1, asociate cu ceramică grecească din al doilea sfert al secolului al V-lea a.Chr. în kurganul 58 (mormântul 2) de la Elizavetovskoe, în delta Donului²⁴. Prin urmare, cumulând toate datele de care dispunem, datarea cea mai probabilă pentru cele 58 de săgeți de la Ariușd reprezentate de formele II1b, II2b, II1 și II2, întemeiată pe cronologia vârfulilor de săgeți asemănătoare din lumea scitică nord-pontică (dar și din spațiul extracarpatic), este secolul al V-lea, cu precădere mijlocul său.

„Pumnalul” din fier este un **cuțit de luptă** (MJIBV nr. inv. II 9638 AR, 37,8 cm lungime) cu lama lungă și dreaptă, cu un singur tăiș (Fig. 1/2). Mânerul este aplatizat, păstrând încă patru nituri din fier ce au servit la fixarea plăselelor de-o parte și de alta a plăcii mânerului.

Distribuția acestei variante de cuțite de luptă în Carpați și la Dunărea de Jos la finalul primei epoci a fierului este inegală și neuniformă. În grupul Ciumbrud, forma nu este cunoscută, cu excepția, poate, a unui exemplar de dimensiuni reduse, de la Aiud²⁵. De altfel, aici cuțitele de luptă cu un singur tăiș nu se numără printre variantele preferate, iar în rarele cazuri când acestea își fac apariția

sunt subsumate speciei akinakailor (variantele „hibride” A4 și B4 după Vasilev²⁶). Cu unele excepții notabile (Telești) și lăsând deoparte exemplarele mai vechi cu mâner în formă de T (Basarabi), nici grupurile de la sud de Carpați nu manifestă o preferință deosebită pentru cuțitele de luptă cu un tăiș și nituri la mânerul aplatizat; din mediul Ferigile, de exemplu, provin numai câteva exemplare (din necropola eponimă și din cele de la Rudeni și Valea Stânii)²⁷. Între grupurile hallstattiene târzii conexe Bazinului Carpatic, Szentes-Vekerzug se distinge prin cantitatea mare de cuțite de luptă cu un singur tăiș. Dintre zecile de piese cunoscute în acest grup (numărul lor se apropie de 100), cele din specia akinakes au o pondere redusă, marea majoritate fiind cuțite cu mâner aplatizat în formă de placă, pe care uneori se mai păstrează niturile destinate fixării plăselelor (bune exemple sunt oferite de piesele de la Tiszabercel, Dorolsovo, Alsótelekes, Muhi, Nyíregyháza și Újfahérto)²⁸. Principalul impediment care ne împiedică să atribuim cu suficientă doză de încredere cuțitul de la Ariușd uneia sau alteia dintre variantele întâlnite în cadrul grupurilor hallstattiene târzii amintite este neconcordanța în ceea ce privește forma lamei: dreaptă în cazul piesei noastre, mai mult sau mai puțin curbată și cu tăișul dispus pe partea concavă în cazul celorlalte.

Cele mai bune analogii sunt furnizate de cuțitele de luptă lungi, cu lama dreaptă și cu un singur tăiș, reunite de Denis Topal sub eticheta tipului Čauš, cu toate că acestea sunt semnificativ mai mari decât exemplarul de la Ariușd, atingând, de regulă, lungimi de 50–70 cm²⁹. Din harta distribuției acestor piese reiese cu claritate existența unei aglomerări în zona de vărsare a Prutului în Dunăre (Čauš, Plavni, Crihana Veche, Chiscani)³⁰. Rămâne de discutat dacă această apropiere de fruntariile lumii tracice a generat impulsul ce a dus la adoptarea în panoplia scitică a cuțitelor de luptă cu un singur tăiș, arme considerate de inspirație tracică³¹. Aceasta pentru că toate aceste exemplare ale tipului Čauš de la periferia vestică a lumii scitice sunt, fără excepție, unele târzii, provenind din morminte ce nu pot fi datate mai devreme de secolul al IV-lea a.Chr.³². Adoptarea de către războinicii sciți a cuțitelor de luptă cu un singur tăiș este atestată pentru o dată mai timpurie, încă din al doilea sfert – mijlocul secolului al V-lea a.Chr. în stepa nord-pontică³³, pentru ca în al treilea sfert – a doua jumătate a aceluiași secol exemplare cu lama dreaptă să fie documentate și mai departe către răsărit, în delta Donului, la Elizavetovskoe³⁴.

²⁶ Vasilev 1980, p. 83–84, fig. 11/7; 13/7; 14/2, 4.

²⁷ Vulpe 1990, p. 79–84, pl. 23–26; Măndescu 2024c, p. 119–120, fig. 6/1.

²⁸ Kemenczei 2009, p. 35–39, fig. 17/14, 38/1, 51/1, 90/3, 130/10, 139/7, 24; 143/21.

²⁹ Topal 2021, p. 341, fig. 154–158.

³⁰ Topal 2021, p. 553–555, nr. 231–241, fig. 151, pl. 39–40.

³¹ Ceban *et alii* 2015, p. 55.

³² Suničuk, Fokeev 1984, p. 112, 117, fig. 4/4; Suničuk 1985, p. 41, fig. 2/16–17; Ceban *et alii* 2015, p. 52, 55–56, fig. 11.

³³ Shelekhan 2016; Topal 2021, p. 341.

³⁴ Jangulov 2008, p. 45–46, 70, fig. 4.

²⁰ Măndescu 2010, p. 49–51, 251–252, fig. 8, 54.

²¹ Daragan 2017, p. 51–111, fig. 16/22; 22/1–9, 16–17, 21; 25/7; 27/4; 30; 33.2.

²² Daragan 2019.

²³ Polin, Daragan 2021, p. 344–346, 348, 351–352, 366–367, nr. 6, 9, 12, fig. 10/18–25; 11/2–7; 15/1–5; 23/27, 31–37.

²⁴ Jangulov 2008, p. 64, fig. 1/3a.

²⁵ Vulpe 1990, p. 83, nr. 141, pl. 25/141.

Cele două „mânere de armă/unealtă din fier” reprezintă tubul de înmănușare al unei **lânci** sau al unei **sulițe** (Fig. 1/3) și **călcâiul** acesteia (Fig. 1/4). Piesa cu dimensiuni mai mari și cu capătul inferior evazat (MJIBV nr. inv. II 9695 AR, 16,7 cm lungime, 2,4 cm diametrul maxim, 1,9 cm diametrul minim) (Fig. 1/3) ar putea proveni de la o lance cu manșon lung, însă lipsa lamei nu ne permite o încadrare tipologică și implicit cronologică precisă. Ar putea fi vorba de o suliță cu lama îngustă și tub de înmănușare prelung, precum cele din morminte datate între a doua jumătate a secolului al VI-lea și ultimul sfert al secolului al V-lea a.Chr., cercetate în necropola scitică de la Rassvet (reg. Krasnodar, Rusia), pe coasta nord-estică a Mării Negre³⁵. La Donul mijlociu, astfel de lănci sunt atestate pentru perioada secolelor V–IV a.Chr.³⁶. În zona noastră, chiar dacă mai rare, lăncile cu tubul de înmănușare prelung sunt atestate pentru perioada târzie a primei epoci a fierului, atât la sud de Carpați, în mediul Ferigile³⁷, cât și la nord, în grupul cultural Ciurbrud³⁸. Mai departe către vest, în grupul Szentes-Vekerzug, sunt piese comune, descoperite relativ frecvent³⁹, aceasta putând semnifica și existența unui anumit decalaj cronologic față de realitățile înregistrate în ținuturile carpato-dunărene.

Având în vedere lungimea considerabilă și diametrul redus al manșonului de la Ariușd, este foarte probabil ca acesta să reprezinte, mai degrabă, partea inferioară a unei sulițe ușoare cu tijă lungă (*drotik*), armă tipică pentru panoplia războinicilor sciți. În ultimele decenii, de la cele câteva piese cunoscute inițial în silvostepă⁴⁰, arealul de răspândire al acestei arme s-a extins considerabil și în stepă, cuprinzând practic întreaga lume scitică nord-pontică⁴¹. Sulița cu tijă lungă este o armă specifică pentru perioada scitică târzie (secolul al V-lea și mai ales secolul al IV-lea a.Chr.), fiind descoperită, de regulă, în asocieri cu lancea. Așa apare, de exemplu, și în necropola de la Grișivka (reg. Harkiv, Ucraina), cimitir datat la finalul secolului al V-lea și în secolul al IV-lea a.Chr. și atribuit populațiilor scitice din stepă, pătrunse în zona de silvostepă în căutare de noi zone de pășunat⁴². Cantitativ, aceste sulițe subțiri sunt inferioare lăncilor. Excepție face regiunea Donului mijlociu, unde sulițele sunt categoric preferate lăncilor, cum o arată exemplarele (prevăzute cu călcâie din fier) din necropolele de la Russkaja Trostjanka și Durovka datate în secolele V–IV a.Chr.⁴³. Acest tip de armă rămâne necunoscut grupurilor culturale hallstattiene târzii din Carpați și de la Dunărea de Jos.

Judecând după forma sa cilindrică, cu ambele extremități deschise, fără ca vreuna să fie ascuțită, călcâiul de lance (MJIBV nr. inv. II 9640 AR, 8,73 cm lungime, 2,27 cm diametru) (Fig. 1/4) avea mai degrabă rolul de a echilibra arma în timpul mânăuirii, funcționând ca o contragreutate, și nu neapărat de a asigura fixarea acesteia în sol⁴⁴. Neatestată în grupurile hallstattiene târzii din Carpați și de la Dunărea de Jos, călcâiele din fier apar deseori în lumea scitică nord-pontică, asociate atât cu sulițele, cât și cu lăncile. Având în vedere frecvența sporită a lăncilor cu tijă lungă la Donul mijlociu, asocierea lor cu călcâiele din fier este bine reprezentată aici, însă numai rareori acestea sunt cilindrice (de exemplu, la Mastjugino și Durovka)⁴⁵. Deși forma piesei de la Ariușd este extrem de simplă, astfel de călcâie de lance cilindrice, cu ambele capete deschise, nu sunt foarte frecvente⁴⁶. Cele mai apropiate paralele sunt furnizate de piesele din kurganul 32 de la Vil'shanka (reg. Kirovohrad, Ucraina), complex datat în secolul al V-lea a.Chr.⁴⁷ și de cea din kurganul 64 (mormântul 4) din necropola de la Elizavetovskoe, în delta Donului (cumpăna secolelor V–IV a.Chr.)⁴⁸.

În categoria generală a pieselor de harnașament intră cele „două paftale din aliaj de cupru cu decor complex”, „nasturele” din același tip de aliaj și catarama mică din fier (Fig. 1/5–8). Cele mai interesante sunt, fără îndoială, cele două „paftale”, în realitate **aplice** ornamentale (MJIBV nr. inv. II 9636 și 9637 AR, dimensiuni: 5,7 x 6,1 cm, respectiv 5 x 5,6 cm) (Fig. 1/5–6), pentru care se cunosc doar puține forme apropiate în întreaga lume scitică. Deși nu dispunem de analogii exacte pentru piesele perechii de la Ariușd, este însă evident că acestea se integrează organic într-o clasă bine definită de aplice, alcătuită din 14 exemplare, toate provenind dintr-un nucleu de descoperiri de la Donul mijlociu. Fără a se subsuma unui model unic, aceste aplice provin din patru necropole, răspândite pe o arie bine individualizată în zona Voronežului (Rusia): Častye Kurgany (opt exemplare în kurganul 1/1910)⁴⁹, Russkaja Trostjanka (câte o piesă în kurganul 8, respectiv 13)⁵⁰, Dubovoj (o pereche în kurganul 20)⁵¹ și Kolbino (două exemplare, câte unul în kurganul 10, respectiv 24)⁵². Sunt lucrate din bronz⁵³ (un aliaj ternar alcătuit din cupru, staniu și plumb, după cum au arătat piesele de la Dubovoj⁵⁴), cu excepția unui exemplar de la Kolbino, care este din argint⁵⁵. Având în vedere aspectul lor curios, au fost denumite în moduri diferite – aplice „în formă de mână / de perie / de colibă / de

³⁵ Novičihin et alii 2010, p. 103, fig. 108/3 (mormântul 74), p. 174, fig. 197/3 (mormântul 142), p. 177, fig. 201/4 (mormântul 146).

³⁶ Puzikova 2017, p. 49–50, fig. 36.

³⁷ Vulpe 1967, p. 64, pl. 16/6; 20/5, 10, 12–15, 17.

³⁸ Vasiliev 1976, p. 69, pl. 25/3; Vasiliev 1980, p. 91–92, pl. 9/21–23.

³⁹ Kemenczei 2009, p. 43–44, pl. 4/5; 17/12; 23/1–4; 26/6; 71/16; 77/13; 82/9; 93/3; 97/2–4; 130/9; 135/31–32; 136/22; 140/24; 146/9; 147/1; 150/11.

⁴⁰ Meljukova 1964, p. 44–45, pl. 14/12–16.

⁴¹ Grečko, Šelehan' 2012, p. 73.

⁴² Grečko, Šelehan' 2012, p. 29, 73, fig. 21/1–3; 22.

⁴³ Puzikova 2017, p. 50–51, fig. 37–38.

⁴⁴ Fialko 2022, p. 86, fig. 9/1–8, 10–11, 21–22.

⁴⁵ Puzikova 2017, p. 51–52, fig. 39/11; 40/3.

⁴⁶ Meljukova 1964, p. 45, pl. 13/16.

⁴⁷ Mogilov, Bokij 2016, p. 77, fig. 5/3–4.

⁴⁸ Jangulov 2008, p. 65, fig. 2/11.

⁴⁹ Zamjatnin 1946, p. 17–18, fig. 6/7.

⁵⁰ Puzikova 2017, p. 78, fig. 57/13–14; Mogilov 2008, fig. 92/1–3.

⁵¹ Berezuckij 2009, p. 156, 161, fig. 4/2–3.

⁵² Guljaev 2001, fig. 16/7; Volodin, Ševčenko 2024, p. 204, fig. 3/1.

⁵³ Mogilov 2008, p. 44, fig. 84/I.2.1.

⁵⁴ Merkulov 2018, p. 102, fig. 1/22.

⁵⁵ Mogilov 2008, p. 59, fig. 84/VI.2.7; 111/132.

căruță scitică”⁵⁶. În ansamblul harnașamentului serveau probabil drept ornamente ce împodobeau curelele laterale ale căpăstrului⁵⁷. În privința pieselor de la Ariușd, acestea par să redea mai degrabă fațada unui templu grecesc cu fronton și patru coloane. În orice caz, cele două exemplare au dimensiuni diferite, ceea ce înseamnă că nu au fost produse cu aceeași matriță. Pe spate, în zona superioară, au o singură urechiușă de prindere.

Conform lui Oleksandr Mogilov, acest gen de aplici se menține la modă circa un secol și jumătate, de la mijlocul secolului al V-lea până la începutul secolului al III-lea a.Chr.⁵⁸, însă datările complexelor închise în care au apărut par să le restrângă cronologia la secolul al IV-lea a.Chr.: kurganele 10 și 24 de la Kolbino aparțin mijlocului și, posibil, celui de-al treilea sfert al secolului al IV-lea a.Chr.⁵⁹; kurganul 1/1910 de la Častye Kurgany este bine ancorat în a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr. prin intermediul unei pateri macedonene din bronz din inventar⁶⁰; necropola de la Dubovoj nu depășește limitele aceluiași secol al IV-lea a.Chr.⁶¹; în sfârșit, cimitirul de la Russkaja Trostjanka are și acesta ca centru de greutate secolul al IV-lea a.Chr., însă kurganul 13 ce conținea o astfel de aplică, pe baza săgeților și a zăbalelor din inventar, ar putea data de la finalul secolului al V-lea a.Chr. sau de la cumpăna secolelor V–IV a.Chr.⁶². De vreme ce versiuni estompate ale acestor forme vor apărea mai târziu în cadrul harnașamentului sarmatic, cum arată o piesă din argint dintr-un mormânt de la Tanais, datat în secolele II–III p.Chr.⁶³, este de presupus că amintirea acestor aplici s-a menținut cu vigoare în arealul larg al bazinului Donului.

„Nasturele” din bronz este o **aplică** rotundă convexă, aproape emisferică, cu o toartă subțire de fixare pe partea concavă (MJIBV nr. inv. II 9635 AR, 2,62 cm diametrul, 1,81 cm grosime) (Fig. 1/7). Este un tip de ornament care apare de obicei în mai multe exemplare, eventual în perechi, în seturile de harnașament majoritar din secolele V–IV a.Chr., specifice lumii scitice. Sunt cunoscute peste 330 de exemplare în întreg teritoriul nord-pontic, dintre care aproape jumătate provin de la Donul mijlociu⁶⁴. Dintre analogiile cele mai expresive cronologic pentru piesa noastră, menționăm cele cinci exemplare asociate cu vârfuri de săgeți I1a, I1b, I2a, I2b și II1 într-un kurgan scitic de la marginea sudică a silvostepii, cercetat în bazinul

Tjasminului, la Mihajlivka (reg. Čerkasi, Ucraina), datat la mijlocul – a doua jumătate a secolului al V-lea a.Chr.⁶⁵.

O răspândire preponderent nord-pontică (unde se cunosc câteva zeci de exemplare), asemănătoare cu distribuția aplicilor de mai sus cu care, de altfel, se și asociază deseori, o au și **cataramele** rotunde din fier prevăzute cu un mic cârlig sau cu o mică protuberanță trasă din veriga metalică, cum este și cea din lotul discutat aici (MJIBV nr. inv. II 9696 AR, 4,6 cm diametrul) (Fig. 1/8). Cele mai vechi exemplare apar la mijlocul secolului al VII-lea a.Chr., dar cronologia mării majorități a pieselor este axată pe secolele V–IV a.Chr.⁶⁶. Încă din al doilea sfert – mijlocul secolului al V-lea a.Chr., astfel de catarami rotunde pătrund și în lumea tracică, cum o arată piesa din bronz ce făcea parte din ansamblul de harnașament descoperit în tumulul 1 de la Golemani, la sud-est de Veliko Târnovo, complex datat la circa 470–445 a.Chr. pe baza ceramicii grecești pictate din inventar⁶⁷. Pentru o etapă cronologică mai târzie, corespunzătoare secolului al IV-lea a.Chr., asocierile (în cadrul acelorași seturi de harnașament) dintre aplicile convexe și catarami asemănătoare celor de la Ariușd sunt atestate în întreaga lume scitică, din Podolia până la Donul mijlociu. E de menționat, în primul rând, kurganul 6 de la Ljubimivka, reg. Herson, complex cunoscut îndeosebi pentru asocierea de amfore din șanțul perimetral, datate la începutul celui de-al doilea sfert al secolului al IV-lea a.Chr.⁶⁸, apoi kurganul 17 de la Russkaja Trostjanka⁶⁹, dar și un cenotaf cercetat la Redvinci (reg. Hmel’nic’kij), în Podolia, în acest ultim caz catarama fiind din bronz și ușor diferită de piesa de la Ariușd⁷⁰.

Lotul de piese conținea și patru **fragmente ceramice** (MJIBV nr. inv. II 9639, 9697–9699 AR) provenind de la vase lucrate cu mâna, dar a căror formă nu poate fi reconstituită (Fig. 1/9–12). Unul dintre ele (Fig. 1/9) pare a reprezenta partea superioară a unei toarte de cană. Au dimensiuni cuprinse între 3,96 x 2,12 cm și 9,16 x 7,4 cm și grosimi între 0,87 și 1,48 cm. Culoarea variază de la brun închis la cenușiu închis. Este imposibil de precizat dacă aceste fragmente provin de la vase depuse în mormânt cu ofrande alimentare sau dacă indică urmele unui eventual ospăț funerar. Depunerea vaselor ceramice în morminte, cu ofrande alimentare pentru defunct, este o practică obișnuită în Hallstattul târziu transilvan, olăria, relativ standardizată, având pregnante trăsături locale⁷¹. La sud de Carpați, în mediul Ferigile, ceramica (îndeosebi ca resturi ale ospățului funerar) abundă în morminte⁷², fiind întâlnită uneori în cantități semnificative și în forme dintre cele mai variate⁷³. Totodată, ceramica depusă în morminte

⁵⁶ Zamjatnin 1946, p. 17–18; Mogilov 2008, p. 44; Puzikova 2017, p. 78, fig. 57/13–14.

⁵⁷ Mogilov 2008, p. 394, fig. 175/1–2; Guljaev 2010, p. 208, fig. 22; Puzikova 2017, p. 80, fig. 59/4.

⁵⁸ Mogilov 2008, p. 44, 59, fig. 111/132; 193.

⁵⁹ Savčenko 2002, p. 80; Savčenko 2009, p. 262; Volodin, Ševčenko 2024, p. 204.

⁶⁰ Trejster 2021.

⁶¹ Berezuckij, Zolotarev 2018, p. 89–90.

⁶² Puzikova 2017, p. 54, 71–72, fig. 41/14, 22, 28–31; 59/1, 12.

⁶³ Kozlovskaya, Ilyashenko 2018, p. 175, fig. 4/1.

⁶⁴ Mogilov 2008, p. 41, fig. 86/16–48; 87–89/1–20; 193.

⁶⁵ Mogilov 2021, p. 106, fig. 6/5–9; 7/4–11 (aplicile); p. 107–108, fig. 7/4–12; 13/19–27 (săgețile).

⁶⁶ Mogilov 2008, p. 62–63, fig. 121, 193.

⁶⁷ Teleaga 2015, p. 28–29, fig. 4/7.

⁶⁸ Šelehan’ 2016, p. 16, 20, fig. 2–3/5, 7.

⁶⁹ Puzikova 2017, p. 80–81, fig. 61/6–8; 19–22.

⁷⁰ Mogilov, Gucal 2023, p. 88, fig. 7/5–12; 9/4–10, 12.

⁷¹ Vasiliev 1980, p. 61–72, pl. 2–8.

⁷² Vulpe 1967, p. 23–24, 37–58, fig. 13–18, pl. 1–14.

⁷³ Măndescu 2021.

este specifică și pentru populațiile din silvostepă, nu însă și pentru scitii nomazi din stepa nord-pontică⁷⁴.

Cele circa 20 de fragmente de *oase arse* (MJIBV nr. inv. II 9700 AR) (Fig. 1/13), ce stau mărturie pentru existența unui mormânt de incinerare, au dimensiuni mici (0,3–4 cm lungime). Nu au beneficiat de un studiu antropologic, astfel că în această etapă nu suntem în măsură să aducem nici măcar precizări minimale legate de vârsta și sexul defunctului, presupunând că provin de la un singur individ. În orice caz, în respectul individ nu trebuie văzut în mod obligatoriu un bărbat, de vreme ce vârfurile de săgeți și sulițele ușoare cu tijă lungă și călcâi au făcut parte inclusiv din panoplia preferată a amazoanelor⁷⁵.

DATAAREA RELATIVĂ ȘI ABSOLUTĂ

Este evident că ansamblul numai aparent eterogen de arme, piese de harnașament, fragmente ceramice și oase calcinate de la Ariușd, coroborat și cu observațiile făcute la locul descoperirii, reprezintă vestigiile unui mormânt de incinerare. Tipologiile acestor piese de inventar funerar conduc către formele de inspirație „scitică”, specifice Hallstattului târziu atât în Transilvania, cât și în arealele înconjurătoare. Însă puținele puncte de contact cu inventarele funerare specifice grupului cultural Ciumbrud, caracteristic pentru ilustrarea etapei târzii a primei epoci a fierului în Transilvania sunt indicii pentru plasarea mormântului de la Ariușd într-un orizont cronologic mai degrabă post-Ciumbrud. Cu toate că piesele de inventar de la Ariușd au valori inegale din perspectiva expresivității pentru cronologia absolută, întregul ansamblu se poziționează stabil în intervalul secolelor V–IV a.Chr. Cu un potențial mai mare de a se constitui în vectori cronologici pentru acest complex, vârfurile de săgeți indică cu precădere către mijlocul secolului al V-lea a.Chr. Elementele care ar putea împinge întregul ansamblu mai târziu în timp, și anume în secolul al IV-lea a.Chr., sunt aplicile de harnașament în formă de templu grec și, într-o oarecare măsură, vârful de suliță cu tijă lungă (dacă într-adevăr fragmentul provine de la o astfel de piesă). Având în vedere liniile mai rigide și mai puțin elaborate ale aplicilor comparativ cu acelea ale exemplarelor de la Donul mijlociu, nu este deloc exclus ca piesele prezentate aici să figureze printre prototipurile seriei. Prin urmare, cumulând toate datele și indiciile avute la îndemână, considerăm că cea mai adecvată datare pentru mormântul de la Ariușd rămâne mijlocul – a doua jumătate a secolului al V-lea a.Chr.

DATAAREA RADIOCARBON

Unul dintre fragmentele de oase arse a fost datat AMS în ianuarie 2022, în Laboratorul Radiocarbon din Poznań,

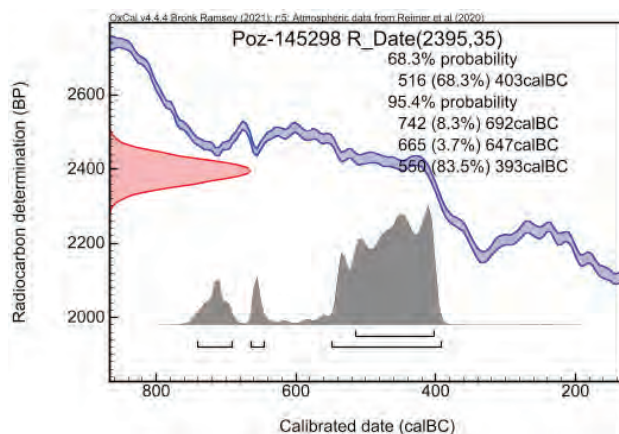

Figura 4. Rezultatul datării radiocarbon a unei probe de os calcinat de la Ariușd – Veczer.

Figure 4. The result of radiocarbon dating of a cremated bone sample from Ariușd – Veczer.

urmând procedurile de rutină ale laboratorului respectiv⁷⁶. Ca de obicei, în cazul probelor organice din mormintele de incinerare, colagenul s-a dovedit a fi mult prea degradat în urma cremației (0,2%N, 1,6%C), astfel că s-a recurs la metoda alternativă a datării unei fracțiuni de carbonați structurali. Calibrarea vârstei radiocarbon obținute a fost făcută cu softul OxCal v4.4.4⁷⁷, folosindu-se curba de calibrare IntCal20⁷⁸.

Vârsta convențională radiocarbon rezultată a fost 2395±35 BP (Poz-145298), situându-se, cum era de așteptat, în intervalul „platoului Hallstatt”. După calibrare, în domeniul sigma 2 (95,4% probabilitate) au rezultat trei intervale cuprinse între 742 și 393 BC, cea mai mare pondere (83,5%) având-o ultimul interval, și anume 550–393 BC (Fig. 4). Validarea acestui ultim interval este întărită și de rezultatul calibrării în domeniul sigma 1 (68,3% probabilitate), în urma căruia a rezultat un singur interval, ce acoperă în totalitate secolul al V-lea a.Chr: 516–403 BC. Prin urmare, data radiocarbon calibrată confirmă, chiar dacă într-o manieră mai largă (a doua jumătate a secolului al VI-lea – primii ani ai secolului al IV-lea a.Chr.), așteptarea arheologică bazată pe cronologia pieselor relevante din inventarul funerar (secolul al V-lea a.Chr.). Un ultim amănunt care vine în susținerea suplimentară a acestui rezultat îl regăsim în corespondența dintre un an convențional BP extrem de apropiat de cel obținut de noi (2396 BP, cu abateri standard de ±13 și ±15) și inelele de creștere corespunzătoare anilor calendaristici 489, respectiv 463 BC, evidențiată în contextul unui experiment ce a confruntat dendrocronologia și datarea radiocarbon a unor inele de creștere succesive⁷⁹. Totuși, în cazul oaselor din mormintele de incinerare trebuie păstrată întotdeauna o rezervă – deocamdată insurmontabilă – față de rezultatele datărilor radiocarbon, atât timp cât problema măsurii în care

⁷⁶ Goslar 2018.

⁷⁷ Bronk Ramsey 2009; <https://c14.arch.ox.ac.uk>

⁷⁸ Reimer et alii 2020.

⁷⁹ Jacobsson et alii 2018, p. 223, tab. 1.

⁷⁴ Mogilov, Bokij 2016, p. 85.

⁷⁵ Fialko 2022.

vârsta lemnului utilizat la rugul funerar își lasă amprenta asupra vârstei obținute din datarea oaselor calcinate (se suspectează o „îmbătrânire” a acesteia) rămâne deschisă⁸⁰.

Datările radiocarbon înmulțindu-se în ultima vreme, inclusiv pentru contextele hallstattiene târzii din spațiul carpato-dunărean, data BP de la Ariușd poate fi relaționată sugestiv (și convenabil, totodată) cu alte două date din același registru, oferite de complexe extracarpatiche. Un rezultat foarte apropiat (2396±44 BP) a fost furnizat de un mormânt de înhumatie de la Celic Dere, plasat arheologic în secolul al V-lea a.Chr. (cu precădere în deceniile de la mijlocul acestui secol)⁸¹. O dată practic identică (2395±30 BP) a fost înregistrată în mediul cultural Ferigile, obținută pe o probă de lemn ars dintr-un mormânt de incineratie de la Țițești⁸², aparținând orizontului final al grupului (Ferigile III), a cărui apartenență la secolul al V-lea a.Chr. pare inevitabilă⁸³. Este evident că cele trei date furnizate de contexte aparținând unor medii geografice și culturale diferite sunt în măsură să contribuie cu succes la conturarea tot mai clară a unui orizont cronologic comun acestor regiuni.

Data BP obținută pentru defunctul de la Ariușd este posterioară față de toate datele radiocarbon făcute cunoscute din Transilvania finalului primei epoci a fierului, probele analizate provenind atât din morminte ale grupului Ciunbrud, cât și dintr-un complex de tip „Vlaha”⁸⁴. Totodată, prin intermediul acestei date, mormântul de la Ariușd se plasează înainte cu circa 50 de ani convenționali BP față de cele mai timpurii date radiocarbon obținute din morminte ale orizontului celtic din Transilvania⁸⁵, și, de asemenea, devansează cu cel puțin 100 de ani convenționali BP cele mai timpurii date radiocarbon dintr-un set consistent furnizat de un sit reprezentativ pentru cultura getică extracarpatică⁸⁶. Toate aceste relaționări sunt argumente ce plasează mormântul de la Ariușd printre complexe arheologice cele mai relevante pentru ilustrarea cumpenei dintre prima și cea de-a doua epocă a fierului în Transilvania.

ATRIBUIRE CULTURALĂ VS RIT FUNERAR

Pornind în căutarea originii individului înmormântat pe malul înalt al Oltului de la Ariușd, se poate lesne observa cum analogiile cele mai relevante ale inventarului său funerar indică spre lumea scitică nord-pontică a secolelor V–IV a.Chr., cu un accent suplimentar pe zona Donului mijlociu. Cum s-ar putea situa în consonanță cu această realitate ritul funerar, în privința căruia, în cazul mormântului de la Ariușd, nu avem motive să punem la îndoială

incineratia? Ideea recunoașterii unei prezențe scitice efective în vestigiile mormântului de la poalele Munților Baraolt s-ar împăca mai greu cu ritul incineratiei. Pe de altă parte, incineratia capătă o consistență tot mai mare în orizontul final al grupului Ciunbrud⁸⁷, ceea ce ar putea îndrepta concluziile demersului nostru spre această direcție.

Incineratia a fost, totuși, practică de populațiile scitice și chiar în zonele de origine pe care le suspiciunăm pentru piesele inventarului funerar de la Ariușd. Lăsând deoparte grupul vest-podolian, unde acest rit este definitoriu, incineratia a fost practică de sciți într-o proporție deloc neglijabilă, fie că vorbim de stepă sau de silvostepă. La frontierele nordice (nordul silvestepii niprene, bazinul Pripjatului⁸⁸) și la cele sudice ale lumii scitice (Nistrul Inferior⁸⁹; Bugeac⁹⁰), în zonele de contact cu cultura Milohrad, respectiv cu cultura tracică, incineratia este practică în secolul al IV-lea a.Chr. Mai departe către est, în silvestepa din dreapta Niprului, încă din secolele VII–VI a.Chr. incineratia a avut o incidență sporită, etapă în care mormintele de incineratie depășesc o treime din totalul înmormântărilor scitice din această zonă, pentru ca în secolele VI–V procentul să coboare la circa 20%, continuând să se mențină sesizabilă și pe durata secolelor V–IV a.Chr.⁹¹.

Nici chiar la Donul mijlociu incineratia nu mai reprezintă o curiozitate la nivelul cronologic al secolelor V–IV a.Chr., așa cum era considerată acum mai bine de șase decenii, când mormintele de incineratie își făceau aici pentru prima oară apariția⁹². Morminte de incineratie sunt cunoscute în toate necropolele importante în care înhumatia deține supremația (Russkaja Trostjanka, Mastjugino, Kolbino, Dubovoj), chiar dacă proporția lor este redusă, circa 5% din totalul mormintelor cercetate⁹³.

PEISAJUL ARHEOLOGIC LOCAL LA FINALUL PRIMEI EPOCI A FIERULUI

Localitatea Ariușd are o rezonanță aparte în literatura arheologică, situl arheologic cercetat aici devenind unul eponim pentru cunoscuta cultură eneolitică. Însă și alte descoperiri, aparținând altor epoci, din preistorie până în evul mediu, inclusiv din prima epocă a fierului – o urnă (în punctul *Valea Cetății*) și o așezare (pe vârful Csókás) – s-au dovedit a fi deloc de neglijate⁹⁴. Descoperirea prezentată aici se integrează astfel unui tablou arheologic local variat, dar fărâmițat și studiat inegal, astfel că nu se poate stabili o conexiune certă cu vreunul dintre cele două puncte „hallstattiene” cunoscute anterior, cu atât mai mult cu cât

⁸⁰ Zazzo et alii 2012, p. 855–866; Olsen et alii 2013, p. 30–34; Palincas 2017, p. 2–4.

⁸¹ Sirbu et alii 2020, p. 244, 262, tab. 1.

⁸² Măndescu 2024b, p. 138–139, pl. 6.

⁸³ Vulpe 1977, p. 89, fig. 4, 18; Măndescu 2024a, p. 20–21, 24, fig. 3–4.

⁸⁴ Măndescu 2024a, p. 25–26 și nota 77, cu literatura; Balteș et alii 2024.

⁸⁵ Berecki 2023.

⁸⁶ Munteanu et alii 2023.

⁸⁷ Vasilev 1976, p. 72–82; Vasilev 1980, p. 56–60, 136–138.

⁸⁸ Mogilov, Didenko 2022.

⁸⁹ Sinika et alii 2020.

⁹⁰ Suničuk 1985, p. 38.

⁹¹ Kovpanenko et alii 1989, p. 34, 39, 46, tab. 10.

⁹² Bašilov 1963, p. 157.

⁹³ Volodin 2018.

⁹⁴ Căvruc et alii 1998, p. 152–156, nr. XXXVb.

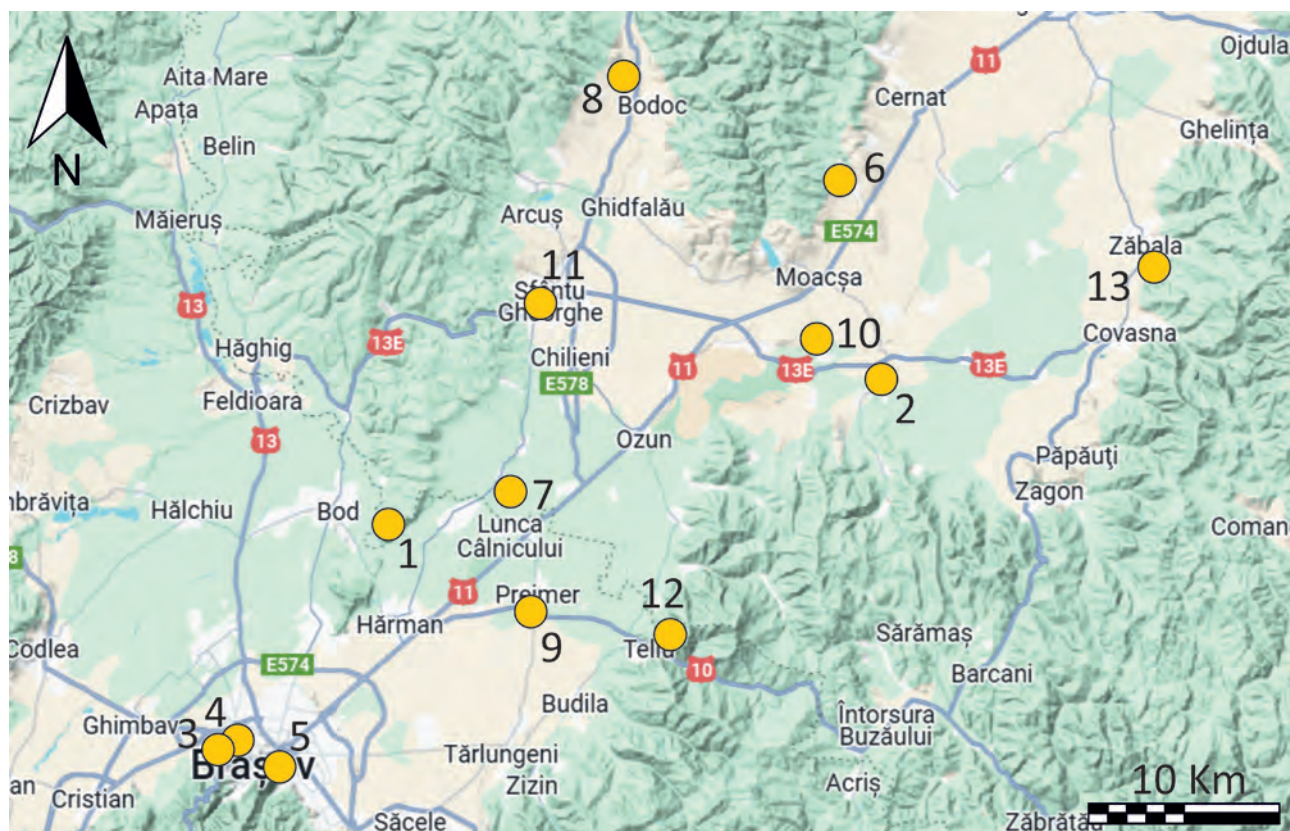

Figura 5. Distribuția descoperirilor HaD din colțul sud-estic al Transilvaniei, menționate în text. 1. Ariușd – Veczer; 2. Boroșneu Mare; 3. Brașov – Bartolomeu; 4. Brașov – Dealul Melcilor; 5. Brașov – Dealul Sprenghei; 6. Dalnic; 7. Dobolii de Jos; 8. Olteni; 9. Prejmer; 10. Reci; 11. Sfântu Gheorghe; 12. Teliu; 13. Zăbala. Harta de fundal Google Maps.

Figure 5. Map showing the distribution of HaD discoveries from the southeastern corner of Transylvania, mentioned in the text. 1. Ariușd – Veczer; 2. Boroșneu Mare; 3. Brașov – Bartolomeu; 4. Brașov – Dealul Melcilor; 5. Brașov – Dealul Sprenghei; 6. Dalnic; 7. Dobolii de Jos; 8. Olteni; 9. Prejmer; 10. Reci; 11. Sfântu Gheorghe; 12. Teliu; 13. Zăbala. Google Maps background map.

acestea sunt situate în partea opusă a localității, la nord de satul Ariușd, către Araci⁹⁵.

Pentru perioada în care am plasat mormântul de la Ariușd, și anume aceea a Hallstattului final axat pe secolul al V-lea a.Chr., zona mai largă de care aparține această descoperire, și anume colțul sud-estic al Transilvaniei, ne dezvăluie un peisaj arheologic complex, cu trăsături particulare (Fig. 5). Zona nu duce lipsă de fortificații din prima epocă a fierului⁹⁶, dar în absența unui program consistent de cercetări de teren este mai greu de precizat dacă orizontul lor de funcționare s-a întins și peste Hallstattul D. Sunt argumente suficient de pertinente pentru a susține opinia că cel puțin unele dintre aceste locuri întărite, precum cel de la Teliu⁹⁷, dar și așezări nefortificate, precum cea de la Prejmer, cu ceramică specifică⁹⁸, au fost active în amurgul primei epoci a fierului.

Distribuția pieselor de certă factură orientală în zona apropiată descoperirii de la Ariușd, deși nu foarte densă, are câteva puncte de mare interes care converg cronologic spre secolul al V-lea a.Chr. Dincolo de vârfurile de săgeți „scitice” din bronz, cu trei muchii sau cu trei aripioare, descoperite întâmplător și izolat în mai multe locuri în zonă (de exemplu, la Boroșneu Mare⁹⁹ sau pe cunoscutele „dealuri” ale Brașovului, Dealul Melcilor și Dealul Sprenghei¹⁰⁰) și peste care s-ar putea trece cu mai multă ușurință, dat fiind larga lor răspândire în epocă, din această zonă provine o spadă scurtă de tip akinakes, descoperită probabil pe teritoriul Brașovului, în cartierul Bartolomeu¹⁰¹. Această piesă ar fi putut face parte din ansamblul unui inventar funerar¹⁰². Deși nu toate opiniile concordă în acest sens, datarea spadei este bine ancorată în secolul al V-lea a.Chr.¹⁰³. Apoi, nu trebuie pierdut din vedere faptul că spectaculoasa

⁹⁵ Székely 1981, p. 42, 44.

⁹⁶ Costea 2000.

⁹⁷ Alexandrescu, Pop 1989, p. 16, fig. 22/1; Costea 2000, p. 223–224; Costea 2004, p. 82–83, nr. 95 și îndeosebi Ștefan et alii 2019.

⁹⁸ Costea 2004, p. 76, nr. 72.

⁹⁹ Căvruc et alii 1998, p. 52, nr. VIIa5c80; Vasiliev 1980, p. 143, nr. 16.

¹⁰⁰ I. H. Crișan 1960, p. 118; Costea 2004, 63, nr. 7.

¹⁰¹ I. H. Crișan 1960, p. 118, fig. 1; Bauman, Iacobeanu 2003.

¹⁰² Vasiliev 1980, p. 143, nr. 17.

¹⁰³ Vulpe 1990, p. 45, 47–48 (tipul Cozia), nr. 48, pl. 10/48; 63/42.

spadă lungă de tip akinakes de la Dobolii de Jos¹⁰⁴ a fost descoperită în albia Oltului (*Flussfunde*¹⁰⁵) la mai puțin de 8 km distanță față de mormântul de la Ariușd. Datată de cele mai multe ori pausal, într-un interval cronologic suprapus peste a doua jumătate a secolului al VI-lea a.Chr.¹⁰⁶ și prima jumătate a secolului următor¹⁰⁷, dar și mult mai restrâns, în al doilea și al treilea sfert al secolului al V-lea a.Chr., în acord cu relevanța unor detalii stilistice¹⁰⁸, spada de la Dobolii de Jos tinde să se apropie tot mai convingător de orizontul temporal al mormântului de la Ariușd.

Ceramică desemnată când „de factură scitică”, când „protodacică”, descoperită în tot atâtea locuri ca piesele izolate în arealul sud-vest transilvan, în apropierea descoperirii de la Ariușd (de exemplu, la Cristian¹⁰⁹, la Zăbala¹¹⁰, la Dalnic¹¹¹, la nord de cartierul brașovean Bartolomeu, între Cimitirul Central și Stupini¹¹²), ar putea proveni din morminte distruse, așa cum pare a fi cazul vaselor descoperite laolaltă cu fragmente de craniu uman la Brașov, la sud-vest de cartierul Bartolomeu¹¹³.

Totuși, zona Ariușd (colțul sud-estic al Transilvaniei în general) nu a făcut parte din arealul predilect al grupului Ciombrud, concentrat în bazinul Mureșului mijlociu și în Podișul Târnavelor¹¹⁴. Nu se cunosc aici decât câteva morminte de înhumăție tipice pentru acest grup, descoperite în cel puțin două rânduri la Sfântu Gheorghe¹¹⁵. Unele dintre acestea au în inventar piese specifice finalului primei epoci a fierului, precum măgelele din pastă sticlosă galbenă, cu „ochi” alb-albaștri¹¹⁶, relativ obișnuite nu numai în Hallstattul târziu sud-carpatic¹¹⁷, ci și în Transilvania secolelor VI–IV a.Chr.¹¹⁸.

Puțin expus prezenței grupului Ciombrud, mediul cultural local de la cumpăna dintre cele două epoci ale fierului lasă să se întrevadă o orientare mai consistentă îndreptată nu către interiorul spațiului transilvan, ci mai degrabă către zona extracarpatică a Curburii¹¹⁹. Acestei orientări culturale predilecte i se datorează concentrarea tocmai în această zonă a unor situri cu funcții diverse, cu certe corespondențe sud-carpatică: așezarea și necropola de la Olteni – *Cariera de Nisip*¹²⁰, câmpul de gropi de la Reci – *Doboika* (inventarul gropii C85, de exemplu, este mai

mult decât relevant pentru ilustrarea formelor de expresie pe care le îmbracă aceste conexiuni trans-carpatică)¹²¹, precum și, probabil, alte complexe de acest fel la Olteni – *Axon*¹²². Relațiile dintre comunitățile aflate de-o parte și de cealaltă a Carpaților de Curbură vor continua să se dezvolte și de-a lungul celei de-a doua epoci a fierului, epocă pentru care se constată o amplificare a acestora în raport cu perioadele anterioare¹²³.

CONCLUZII

Materialele arheologice descoperite cu detectorul de metale pe malul înalt al Oltului de pe Dealul Veczer, la sud de Ariușd (jud. Covasna), reușesc să ilustreze omogen panopia elaborată, cu o pregnantă coloratură scitică, a unui războinic călare. Oasele calcinate alături de care au fost găsite vorbesc despre un mormânt de incinerăție. Avem de a face cu unul dintre cei mai bine echipați războinici „hallstattieni târzii” din întreaga Transilvanie. Analogiile pentru elementele spectaculosului inventar funerar indică lumea scitică nord-pontică a secolelor V–IV a.Chr. Datarea mormântului a fost restrânsă la mijlocul – a doua jumătate a secolului al V-lea a.Chr., factorul determinant fiind cronologia vârfulor de săgeți. Sugestiile oferite de rezultatele datării radiocarbon nu contrazic concluziile cronologiei de contact, plasând mormântul de la Ariușd într-un orizont temporal comun cu faza Ferigile III din Muntenia și cu necropola de la Celic Dere din Dobrogea nordică. Efectuarea unei săpături arheologice la locul descoperirii se impune nu numai pentru recuperarea unor alte posibile elemente de inventar lăsate în urmă de detectoriști, ci și pentru documentarea eventualei arhitecturi funerare. Acest mormânt, aflat în apropierea unor bine-cunoscute piese de factură orientală din secolul al V-lea a.Chr. descoperite în colțul sud-estic al Transilvaniei (Dobolii de Jos, Bartolomeu), este în măsură să contribuie semnificativ la nuanțarea complexului peisaj arheologic al zonei, de la cumpăna dintre cele două epoci ale fierului. Este o zonă către care converg patru dintre pasurile transcarpatice majore (Rucăr–Bran, Teleajen, Buzău și Oituz), prin urmare dintotdeauna expusă contactelor inter-regionale.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu, Pop 1989 – A. D. Alexandrescu, I. I. Pop, *Cetățuia dacică de la Teliu, jud. Brașov*, Cumidava 14, 1989, p. 10–22.
 Balteș et alii 2024 – G. Balteș, M. Gligor, M.-B. Condurățeanu, *Cronologie relativă vs. cronologie absolută privitoare la orizontul scitic din Transilvania. Necropola de la Sâncraia-Dâlma lui Candin (jud. Alba)*, Terra Sebus 16, 2024, p. 31–69.
 Bartík et alii 2017 – J. Bartík, E. Čermáková, V. Čisťáková, I. Čížmář, M. Čížmář, M. Daňhel, P. Fojtík, J. Frolík, M. Golec, M. Kalábek, O. Klápa,

¹²¹ Ștefan et alii 2018, p. 142–143, 149, fig. 8.

¹²² Ștefan et alii 2018, p. 149–150.

¹²³ V. Crișan 2000; V. Crișan, Șirbu 2009.

¹⁰⁴ Căvruc et alii 1998, p. 91, nr. XXb2–267.

¹⁰⁵ Vulpe 2000, p. 227, fig. 1; Măndescu 2020, p. 302, fig. 1/10a–b.

¹⁰⁶ Vasiliev 1979, p. 33, fig. 6/3–3a; Vasiliev 1980, p. 87, 145, nr. 37, pl. 14/3–3a.

¹⁰⁷ Vulpe 1990, p. 62–64, pl. 16/78; 63/78; Vulpe 2000, p. 229.

¹⁰⁸ Topal 2020, p. 641, fig. 5/1; 9.

¹⁰⁹ Costea 2004, p. 67, nr. 26; Vasiliev 1980, p. 153, nr. 4.

¹¹⁰ Căvruc et alii 1998, p. 163, nr. XXXVIIIe2–666.

¹¹¹ Căvruc et alii 1998, p. 102, nr. XXIVa7c310.

¹¹² Costea 2004, p. 91, nr. 16.

¹¹³ I. H. Crișan 1969, p. 255, nr. 41a; Costea 2004, p. 64, nr. 13.

¹¹⁴ Vasiliev 1980, p. 32–34, pl. 1.

¹¹⁵ Székely 1960; Vasiliev 1980, p. 149, nr. 74; Căvruc et alii 1998, p. 127–128, nr. XXIXc12–14, 494–496.

¹¹⁶ Székely 1960, p. 373, fig. 3/6–7.

¹¹⁷ Vulpe 1967, p. 72, fig. 22.

¹¹⁸ Urák 2023.

¹¹⁹ Vulpe 2000, p. 229.

¹²⁰ Șirbu et alii 2008.

- P. Knotek, B. Komoróczy, J. Langová, T. Merta, J. Musil, M. Novák, M. Popelka, D. Rožnovský, D. Říčan, R. Sedláček, Z. Schenk, P. Šín, J. Šmerda, B. Tomešová, D. Válek, D. Vích, V. Vránová, J. Waldhauser, T. Zeman, *The Vekerzug and other Eastern cultures in the Czech Republic*, StArchBrno 22(1), 2017, p. 27–69.
- Bašilov 1963 – V. A. Bašilov, *Kurgany s truposožženijami u s. Mastjugino*, SA 2, 1963, p. 151–157.
- Bauman, Iacobeau 2003 – I. Bauman, G. Iacobeau, *Un pumnal de tip „akinakes” descoperit la Brașov*, ActaMM 22–24(1), 2001–2003 (2003), p. 19–22.
- Berecki 2023 – S. Berecki, *Radiocarbon Dating of Late Iron Age Graves from Transylvania*, ArchBulg 27(1), 2023, p. 25–35.
- Berezuckij 2009 – V. D. Berezuckij, *Issledovanie kurganov u hut. Dubovoj na Srednem Donu v. 2008 g.*, Arheologičeskie pamjatniki Vostočnoj Evropy. Mežvuzovsij sbornik naučnyh trudov, vypusk 13, Voronež, 2009, p. 152–163.
- Berezuckij, Zolotarev 2018 – V. D. Berezuckij, P. M. Zolotarev, *Kurgany skifskogo vremeni u hut. Dubovoj na Srednem Donu (raskopki 2005 g.)*, RossArch 1, 2018, p. 82–92.
- Boroffka 2002 – N. Boroffka, *Mormântul hallstattian de la Batoș, jud. Mureș*, Angustia 7, 2002, p. 233–240.
- Bronk Ramsey 2009 – C. Bronk Ramsey, *Bayesian analysis of radiocarbon dates*, Radiocarbon 51, 1, 2009, p. 337–360.
- Cavruc et alii 1998 – V. Cavruc, B. Bartók, M. Bărbulescu, E. Chirilă, I. H. Crișan, V. Crișan, Z. Székely, Z. Székely, V. Vasiliev, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Covasna, Sfântu Gheorghe*, 1998.
- Ceban et alii 2015 – I. Ceban, D. Topal, S. Agulnicov, S. Popovici, *Tumulul scitic nr. 7 de la Crihana Veche (r-nul Cahul)*, ArhPrevRepMoldova 2, 2015, p. 43–58.
- Cernamoriți, Sîrbu 2023 – R. Cernamoriți, V. Sîrbu, *Weapon burials at the end of the First Iron Age in northern Dobruja. Case study: Telița-Celc Dere necropolis*, in: V. Sîrbu, C. Schuster, D. Hortopan (eds.), *Warriors and Their Weapons in Bronze and Iron Ages. Proceedings of the 21st International Colloquium of Funerary Archaeology, 25th–28th May, 2023, Târgu Jiu, Gorj County (Romania)*, Brăila, 2023, p. 105–136.
- Chochorowski 1985 – J. Chochorowski, *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Prace archeologiczne 36, Warszawa – Krakow, 1985.
- Costea 2000 – F. Costea, *Fortificații hallstattiene din județul Brașov*, Angustia 5, 2000, p. 221–226.
- Costea 2004 – F. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, ed. a 2-a, Brașov, 2004.
- I. H. Crișan 1960 – I. H. Crișan, *Un akinakes inedit din Muzeul Făgăraș (Considerațiuni asupra grupului scitic din Transilvania)*, in: *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 117–129.
- I. H. Crișan 1965 – I. H. Crișan, *Săpături și sondaje în valea mijlocie a Mureșului (Lechința, Cristești, Războieni-Cetate)*, ActaMN 2, 1965, p. 39–76.
- I. H. Crișan 1969 – I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- V. Crișan 2000 – V. Crișan, *Aspecte privind relațiile dacilor din estul Transilvaniei cu ținuturile extracarpate (sec. II a. Chr. – I p. Chr.)*, Istros 10, 2000, p. 239–250.
- V. Crișan, Sîrbu 2009 – V. Crișan, V. Sîrbu (eds.), *Dacii din Curbura Carpaților – catalog de expoziție*, Sfântu Gheorghe, 2009.
- Daragan 2017 – M. Daragan, *O formirovani skifskih kolčannyh naborov vtoroj poloviny VI v. do n. e.*, StratumPlus 3, 2017, p. 51–111.
- Daragan 2019 – M. Daragan, *O kolčannyh naborah skifov pervoj poloviny – srediny V v. do n. e. (bašnevidnyj gorizont)*, MAIASP 11, 2019, p. 146–244.
- Fialko 2022 – O. Fialko, *Weapons of long distance combat in the arsenal of Scythian female warriors*, SprawArch 74(2), 2022, p. 75–91.
- Gavrilă 2003 – S. Gavrilă, *Culturi antice în zona gurilor Dunării. I. Preistorie și protoistorie*, BiblIstroPontica-A 5, Cluj-Napoca, 2003.
- Goslar 2018 – T. Goslar, *Description of procedures of AMS 14C dating used in the Poznań Radiocarbon Laboratory 2018*, <https://radiocarbon.pl/en/description-of-procedures/> (accesat 26.05.2025).
- Grečko, Šelehan' 2012 – D. S. Grečko, A. V. Šelehan', *Griškovskij mogil'nik skifov na Har'kovščine*, Kiev, 2012.
- Guljaev 2001 – V. I. Guljaev, *Obščie problemy arheologii Srednego Dona skifskogo vremeni*, in: V. I. Guljaev (ed.), *Arheologija Srednego Dona v skifskuju epohu. Trudy Potudanskoj arheologičeskoj ekspedicii IA RAN, 1993–2000 gg.*, Moskva, 2001, p. 18–52.
- Guljaev 2010 – V. I. Guljaev, *Na vostočnyh rubežah Skifii (drevnosti Donskih skifov)*, Moskva, 2010.
- Hellmuth 2010 – A. Hellmuth, *Bogenschilden des Pontischen Raumes in der Älteren Eisenzeit. Typologische Gliederung, Verbreitung und Chronologie der skythischen Pfeilspitzen*, UPA 177, Bonn, 2010.
- Jacobsson et alii 2018 – P. Jacobsson, W. D. Hamilton, G. Cook, A. Crone, E. Dunbar, H. Kinch, P. Naysmith, B. Tripney, S. Xu, *Refining the Hallstatt Plateau: Short-Term 14C Variability and Small Scale Offsets in 50 Consecutive Single Tree-Rings from Southwest Scotland Dendro-Dated 510–450 BC*, Radiocarbon 60(1), 2018, p. 219–237.
- Jangulov 2008 – S. Ju. Jangulov, *Oružie iz pogrebenij V v. do n. e. Elizavetovskogo mogil'nika v del'te Dona*, RossArch 1, 2008, p. 63–72.
- Kemenczei 2009 – T. Kemenczei, *Studien zu den Denkmälern skythisch Geprägter Alföld Gruppe*, Inventaria praehistorica Hungariae 12, Budapest, 2009.
- Kovpanenko et alii 1989 – G. T. Kovpanenko, S. S. Bessonova, S. A. Skoryj, *Pamjatniki skifskoj epohi Dneprovskogo lesostepnogo pravoberež'ja (Kievo Čerkassij region)*, Kiev, 1989.
- Kozlovskaya, Ilyashenko 2018 – V. Kozlovskaya, S. M. Ilyashenko, *Tamgas and tamga-like signs from Tanais*, in: W. E. Keil, S. Kiyannrad, C. Theis, L. Willer (eds.), *Zeichentragende Artefakte im sakralen Raum: Zwischen Präsenz und Unsichtbarkeit*, Materiale Textkulturen 20, Berlin – Boston, 2018, p. 167–197.
- Kozubová 2019 – A. Kozubová, *„Mutig wie ein Adler, schnell wie ein Pferd.” Untersuchungen zu den Gräbern der Vekerzug-Kultur mit Waffen und Pferdegeschirr: Fallstudie*, Musaica 4(2), 2019, p. 27–109.
- László 2015 – A. László, *Früheisenzeitliche Entdeckungen aus der Moldau. Ein Skythisches Gräberfeld in Cozia (Bezirk Iași)?*, in: I. Szathmári, G. Ilon (eds.), *An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag*, Budapest, 2015, p. 317–338.
- Măndescu 2010 – D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Teze de doctorat Istorie 21, Brăila, 2010.
- Măndescu 2020 – D. Măndescu, *Waters as sedes deorum in the Iron Age North-Thracian lands*, in: I. Căndea (ed.), *Tracii și vecinii lor în Antichitate: arheologie și istorie / The Thracians and their neighbours in Antiquity: archaeology and history. Studies in honour of Valeriu Sîrbu at his 70th anniversary*, Brăila, 2020, p. 297–321.
- Măndescu 2021 – D. Măndescu, *Daily bread for the afterlife or feeding the people? Pottery as status marker in an outstanding burial from Valea Stânii necropolis (Romania)*, ŚląskieSprawArch 63, 2021, p. 75–99.
- Măndescu 2024a – D. Măndescu, *Datați radiocarbon pentru necropola din prima epocă a fierului de la Ferigile (jud. Vâlcea)*, SCIVA 75(1–4), 2024, p. 7–35.
- Măndescu 2024b – *Necropola hallstattiană târzie de la Țițești (jud. Argeș): o reevaluare și o dată radiocarbon pentru faza Ferigile III*, in: D. Aparaschivei, G. Bilavski, L. Bacumenco-Pîrnău (eds.), *Varia Archaeologica, IV, Provocări, căutări și certitudini în cercetarea arheologică românească actuală*, Iași – Cluj-Napoca, 2024, p. 131–147.
- Măndescu 2024c – D. Măndescu, *The spur from Valea Stânii. On horses and men in Early Iron Age Ferigile group*, Dacia NS 68, 2024, p. 85–148.
- Meljukova 1964 – A. I. Meljukova, *Vooruženie skifov*, Svod arheologičeskikh istočnikov D1–4, Moskva, 1964.
- Merkulov 2018 – A. N. Merkulov, *Rezultaty rentgenospektral'nyh issledovanij bronzovyh izdelij skifskogo vrenemi iz lesostepnogo Podonja*, IzvestijaVoronež 1 (278), 2018, p. 100–103.
- Mogilov 2008 – O. D. Mogilov, *Sporjadžennja konja skif'skoj dobi u lisostepu Shidnoj Evropi*, Kijv – Kam'janeč'-Podil's'kij, 2008.
- Mogilov 2021 – O. D. Mogilov, *Drugij Mihajlivskij kurgan – pam'jatka V st. do n. e. v Potjasminni*, ArheologijaKiv 2, 2021, p. 92–114.
- Mogilov, Bokij 2016 – O. D. Mogilov, N. M. Bokij, *Pohovannja skifs'kogo veršnika na r. Sinjuha*, ArheologijaKiv 3, 2016, p. 76–88.

- Mogilov, Didenko 2022 – A. Mogilov, S. Didenko, *K voprosu o severnyh granicah rasprostraneniya pamjatnikov skifskogo kruga v Ukrainskoj lesostepi (kurgan u s. Ladyžiči v nizov'jah r. Pripjat')*, Tyragetia SN 16 (31), 1, 2022, p. 209–220.
- Mogilov, Gucal 2023 – O. D. Mogilov, V. A. Gucal, *Redvinci – veršnic'kij pohoval'no-pominal'nij kompleks skifs'kogo času na Pivničnomu Podilli*, ArheologijaKiiv 1, 2023, p. 86–110.
- Munteanu et alii 2023 – O. Munteanu, N. Mateevici, V. Iarmulski, G. Sîrbu, *Fortificația getică Horodca Mică: repere cronologice*, în: D. Aparaschivei, G. Bilavski, L. Bacumenco-Pîrnău (eds.), *Varia Archaeologica*, III, *Situri și peisaje arheologice din spațiul românesc*, Iași – Cluj-Napoca, 2023, p. 147–177.
- Novičihin et alii 2010 – A. M. Novičihin, A. S. Klemešov, Ju. S. Kruško, M. Ju. Trejster, N. N. Terehova, *Naselenie arhaičeskoj Sindiki. Po materialam nekropolja u hutora Rassvet*, Nekropoli Černomor'ja 3, Moskva, 2010.
- Olsen et alii 2013 – J. Olsen, J. Heinemeier, K.M. Hornstrup, P. Bennike, H. Trane, 'Old wood' effect in radiocarbon dating of prehistoric cremated bones?, JAS 40(1), 2013, p. 30–34.
- Palincaș 2017 – N. Palincaș, *Radiocarbon Dating in Archaeology: Interdisciplinary aspects and consequences (An overview)*, AIP Conference Proceedings 1852, 060006, 2017, p. 1–11.
- Perian 1969 – V. Perian, *Descoperiri scitice în județul Botoșani*, RevMuz 6(1), 1969, p. 83.
- Polin, Daragan 2021 – S. V. Polin, M. N. Daragan, *Skifskie katakomby s dvumja vhodnymi jamami. Č. 1. Ritual'nye katakomby*, MAIASP 13, 2021, p. 334–422.
- Puzikova 2017 – A. I. Puzikova, *Pogrebal'nyj inventar' kurgannyh mogil'nikov skifskogo vremeni Srednego Podon'ja*, Moskva, 2017.
- Reimer et alii 2020 – P. J. Reimer, W. E. N. Austin, E. Bard, A. Bayliss, P. G. Blackwell, C. Bronk Ramsey, M. Butzin, H. Cheng, R. Lawrence Edwards, M. Friedrich, P. M. Grootes, T. P. Guilderson, I. Hajdas, T. J. Heaton, A. G. Hogg, K. A. Hughen, B. Kromer, S. W. Manning, R. Muscheler, J. G. Palmer, C. Pearson, J. van der Plicht, R. W. Reimer, D. A. Richards, E. Marian Scott, J. R. Southon, C. S. M. Turney, L. Wacker, F. Adolphi, U. Büntgen, M. Capano, S. M. Fahrni, A. Fogtmann-Schulz, R. Friedrich, P. Köhler, S. Kudsk, F. Miyake, J. Olsen, F. Reinig, M. Sakamoto, A. Sookdeo, S. Talamo, *The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP)*, Radiocarbon 62(4), 2020, p. 725–757.
- Savčenko 2002 – E. I. Savčenko, *K voprosu o hronologii mogil'nika Ternovoe I – Kolbino I*, în: *Meždunarodne otnošenija v bassejne Černogo Morja v drevnosti i srednie veka – Materialy X meždunarodnoj naučnoj konferencii 29 maja–3 ijunja 2001 g.*, Rostov-na-Donu, 2002, p. 79–83.
- Savčenko 2009 – E. I. Savčenko, *Snarjaženie konja skifskogo vremeni na Srednem Donu kak arheologičeskij istočnik*, în: V. I. Guljaev (ed.), *Arheologija Srednego Dona v skifskuju epohu. Trudy Donskoj arheologičeskoj ekspedicii IA RAN, 2004–2008 gg.*, Moskva, 2009, p. 221–239.
- Šelehan' 2016 – O. V. Šelehan', *Pohovannja skifs'kih vojniv iz sokirami z Ljubimivs'kogo mogilnika (za materialami Kahovs'koj ekspedicii)*, ArhDIUkrajn 1(18), 2016, p. 15–28.
- Shelekhan 2016 – O. Shelekhan, *Single-edged sword from Scythian barrow near Myrne village in steppe Ukraine*, FolArchPoznan 21, 2016, p. 415–435.
- Sinika et alii 2020 – V. Sinika, S. Lysenko, S. Razumov, N. Tel'nov, *Kurgan 2 gruppy «Rybhov» v Nižnem Podnestrov'e i skifskie kremacii Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, RevArh SN 16(1), 2020, p. 99–107.
- Sîrbu et alii 2008 – V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea, *O comunitate dacică din sec. IV–III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna*, Angustia 12, 2008, p. 109–148.
- Sîrbu et alii 2020 – V. Sîrbu, M. M. Ștefan, D. Ștefan, T. Bochnak, *Funerary Practices during the 6th–5th Centuries BC in Telița “Celic-Dere”, at the Lower Danube*, în: E. Teleaga (ed.), *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. Bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, SEAT 5, Rhaden/Westf., 2020, p. 225–269.
- Suničuk 1985 – E. F. Suničuk, *Skifskij mogil'nik Čauš v nizov'jah Dunaja*, în: *Pamjatniki drevnej istorii severo-zapadnogo Pričernomor'ja. Sbornik naučnyh trudov*, Kiev, 1985, p. 38–45.
- Suničuk, Fokeev 1984 – E. F. Suničuk, M. M. Fokeev, *Skifskij mogil'nik Plavni I v nizov'jah Dunaja*, în: *Rannij zeležnyj vek severo-zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1984, p. 103–120.
- Székely 1960 – Z. Székely, *Mormântul scitic de la Sf. Gheorghe (r. Sf. Gheorghe, Reg. Aut. Maghiară)*, SCIV 11(2), 1960, p. 373–381.
- Székely 1981 – Z. Székely, *Sistemul de fortificare la așezarea neolitică de la „Tyiszk” și la cetatea feudală de la „Csókás” în satul Ariușd (jud. Covasna) – Az erődsi Tyiszen és a Csókáson lévő neolitikus és középkori erődítések*, Aluta 12–13, 1980–1981 (1981), p. 39–53.
- Ștefan et alii 2018 – M. Ștefan, D. L. Buzea, D. Ștefan, A. Kovács, J. Puskás, *Raport preliminar asupra cercetărilor desfășurate la Reci-Doboika, jud. Covasna, un sit cu depuneri în gropi din epoca fierului*, Angustia 22, 2018, p. 137–165.
- Ștefan et alii 2019 – M.-M. Ștefan, D. Ștefan, D.-L. Buzea, *Noi cercetări asupra fortificațiilor de la Teliu, jud. Brașov*, Angustia 23, 2019, p. 229–256.
- Teleaga 2015 – E. Teleaga, *Die Anfänge der figuralen thrakischen Kunst in dem 5. Jahrhundert v. Chr.*, SEAT 1, Rhaden/Westf., 2015.
- Topal 2020 – D. Topal, *Antennae of Scythian akinakai: from abstraction to realism, there and back again*, în: S. Pankova, J. Simpson (eds.), *Masters of the Steppe: The Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia: Proceedings of a conference held at the British Museum, 27–29 October 2017*, Oxford, 2020, p. 627–642.
- Topal 2021 – D. Topal, *Akinak na zapade skifskogo mira*, Biblioteca Tyragetia 35, Chișinău, 2021.
- Trejster 2021 – M. Ju. Trejster, *Makedonskaja (frakijskaja?) bronzovaja patera iz kurgana no. 1/1910 gruppy «Častye Kurgany» na Srednem Donu*, MAIASP 13, 2021, p. 380–403.
- Urák 2023 – M. Urák, *Beware of blue eyes? About a string of mysterious Iron Age eye beads in the National Museum of Transylvanian History*, ActaMN 60(1), 2023, p. 11–44.
- Vasiliev 1974 – V. Vasiliev, *Poziția cronologică și semnificația cultural-etnică a săgeților scitice din aria carpatică*, Apulum 12, 1974, p. 48–59.
- Vasiliev 1976 – V. Vasiliev, *Necropola de la Băița și problema tracizării enclavei scitice din Transilvania*, Marisia 6, 1976, p. 49–87.
- Vasiliev 1979 – V. Vasiliev, *Pumnalele akinakes din Transilvania*, ActaMN 16, 1979, p. 11–37.
- Vasiliev 1980 – V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.
- Volodin 2018 – S. A. Volodin, *Pogrebenija c kremacijami skifskoj epohi na territorii Srednego Podon'ja*, KSMoscova 250, 2018, p. 229–242.
- Volodin, Șevčenko 2024 – S. A. Volodin, A. A. Șevčenko, *Ob odnom tipe uzdečnyh bljašek skifskoj epohi*, KSMoscova 275, 2024, p. 193–208.
- Vulpe 1967 – A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, BA 11, București, 1967.
- Vulpe 1977 – A. Vulpe, *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, Dacia NS 21, 1977, p. 81–112.
- Vulpe 1990 – A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, PBF VI/9, München, 1990.
- Vulpe 2000 – A. Vulpe, *Spada de fier de la Dobolii de Jos (Aldoboly)*, Angustia 5, 2000, p. 227–234.
- Zamjatnin 1946 – S. N. Zamjatnin, *Skifskij mogil'nik «Častye Kurgany» pod Voronežem (Raskopki Voronežskoj učenoj arhivnoj komissii 1910-1915 gg.)*, SA 8, 1946, p. 9–50.
- Zazzo et alii 2012 – A. Zazzo, J.-F. Saliège, M. Lebon, S. Lepetz, C. Moreau, *Radiocarbon dating of calcined bones: insights from combustion experiments under natural conditions*, Radiocarbon 54(3–4), 2012, p. 855–866.
- Zrinyi 1965 – A. Zrinyi, *Însemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic din Cristești*, StMatTârguMureș 1, 1965, p. 27–52.
- <https://c14.arch.ox.ac.uk> – University of Oxford, Oxford Radiocarbon Accelerator Unit, OxCal – soft de calibrare online a datelor radiocarbon.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

AAC – Acta Archaeologica Carpatica, Kraków
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania, Cluj
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMM – Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaMT – Acta Musei Tutovensis, Bârlad
AIGR – Anuarul Institutului Geologic al României, București
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
Alt-Thüringen – Alt-Thüringen : Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens
Aluta – Aluta. Revista Muzeului Național Secuiesc Sfântu Gheorghe
Anatolia Antiqua – Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne. Institut Français d'Etudes anatoliennes d'Istanbul
Anatolica – Anatolica. The Netherlands Institute for the Near East in Leiden
AnB – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
AncNearEastSt – Ancient Near Eastern Studies, Leuven, Belgia
Angustia – Angustia. Arheologie, Etnografie, Sfântu Gheorghe
Anmed – Anmed. Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, Antalya, Turcia
Antiquity – Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology, University of York
AnUCraiova – Analele Universității din Craiova, Craiova (seria Istorie)
AO – Arhivele Olteniei
Apulum – Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeol Anthropol Sci – Archaeological and Anthropological Sciences
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
ArchHung – Archaeologia Hungarica, Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, Budapest
Area – Area. Royal Geographical Society, London
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhDIUkrajn – Arheologija i Danija Istorija Ukraini, Institut Arheologij NAN Ukrainj, Kijv
ArheologijaKiiv – Arheologija. Nacional'na akademija nauk Ukraini. Institut arheologii, Kiev
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskikh Istočnikov, Moscova
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
ArhPrevMoldova – Arheologia Preventivă în Republica Moldova
BA – Biblioteca de Arheologie, București
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCH – Bulletin de Correspondance Hellénique, Athènes-Paris
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-A – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Arheologie, Tulcea
BibIMemAnt – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BibIThrac – Bibliotheca Thracologica, București
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly)
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BOR – Biserica Ortodoxă Română
BSA – British School at Athens, Athens
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
BSPF – Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
BSSC – Buletinul Societății de Științe din Cluj
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, Bacău

- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
- Cerclst – Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași
- Cumidava – Cumidava. Culegere de studii și cercetări. Muzeul de Istorie Brașov
- Current Anthropology – Current Anthropology. University of California, Merced
- Dacia – Dacia (Nouvelle Série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius, Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- DissArch – Dissertationes Archaeologicae. Eötvös Loránd University, Budapest
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemNap – Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
- FolArchPoznan – Folia Praehistorica Posnaniensia, Instytut Archeologii, Poznań
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
- Hill¹ – P.V. Hill, *The dating and the arrangement of the undated coins of Rome, A.D. 98–148*, Londra, 1970
- Hill² – P.V. Hill, *The coinage of Septimius Severus and his family of the mint of Rome, A.D. 193–217*, Londra, 1964
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Howgego – C. J. Howgego, *Greek Imperial Countermarks. Studies in the provincial coinage of the Roman empire*, Londra, 1985
- Human Evolution – Human Evolution, International Institute for Humankind Studies and University of Florence
- IJO – International Journal of Osteoarchaeology
- Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
- JAMÉ – A nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve
- JAnat – Journal of Anatomy
- JAS – Journal of Archaeological Science
- JDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
- JFS – Journal of Forensic Sciences
- JHE – Journal of Human Evolution
- JRA – Journal of Roman Archaeology
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
- JRS – The Journal of Roman Studies
- Klio – Klio. Beiträge zur Alten Geschichte, Berlin
- KST – T. C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, Mayıs 1979 [Republic of Turkey, General Directorate of Ancient Monuments and Museums, first Turkish annual meeting for the results of excavations, Ankara, May 1979] (1979–2020).
- LRBC, I – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394–498*, Londra, 1965; I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P.V. Hill, J.P.C. Kent)
- LRCW – Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry
- MAIASP – Materialy po Arheologii i Istorii Antičnogo i Srednevekovogo Pričernomor'ja (Материалы по Археологии и Истории Античного и Средневекового Причерноморья), Nižnevarovsk.
- Marisia – Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu Mureș
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- MHÁS – Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, Miskolc–Budapest–Szeged–Szombathely
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MPR – I. Barnea, Les monuments paléochrétiens de Roumanie, Sussidi allo studio delle antichità cristiane pubblicati per cura del Pontificio Istituto di archeologia Cristiana 6, Città del Vaticano, 1977
- Musaica – Musaica Archaeologica, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava
- Olba – Mersin University Publications of the Research Center of Cilician Archaeology, Mersin, Turkey
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Pallas – Pallas. Revue d'Etudes Antiques, Toulouse
- PATABS – *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea*
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, Münster
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
- Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
- RAN – Revue archéologique de Narbonnaise, Montpellier
- RCRF – Rei Cretariae Romanae Fautorum
- Recueil – W.H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, I-IV, Paris, 1904–1912
- RevArh – Revista Arheologică, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RGZM – Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz, Mainz
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra. II, *Vespasian to Hadrian*, 1926; III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranius Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313-337*, 1966 (P.M. Bruun)
- RIC, II².1 – I.A. Carradice, T.V. Buttrey, *The Roman Imperial Coinage*, II.1, *Vespasian to Domitian*, Londra, 2007 (ediția a II-a, revizuită)
- RossArch – Rossijskaya Arheologiya. Institut arheologii Rossijskoj akademii nauk, Moskva
- RPC III – M. Amandry, A. Burnett, J. Mairat, *Roman Provincial Coinage*, III, *From Nerva to Hadrian (AD 96–138)*, Londra / Paris, 2015; versiune online https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=3
- RPC IV.1 – V. Heuchert, *Roman Provincial Coinage*, IV.1, *From Antoninus Pius to Commodus (AD 138–192): Cyrenaica to Bithynia-Pontus*, online (2005); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=4
- RPC V.3 – A. Burnett et alii, *Roman Provincial Coinage*, V.3, *From Pertinax to Macrinus (AD 193–218): Lycia-Pamphylia to Egypt*, online (2024); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=10
- RPC VI – D. Calomino, A. Burnett, *Roman Provincial Coinage*, VI, *From Elagabalus to Maximinus Thrax (AD 218–238)*, online (2017, 2022); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=11
- RPC VII.2 – J. Mairat, M.S. Butcher et alii, *Roman Provincial Coinage*, VII.2, *From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra / Paris, 2022; versiune online https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=14
- RPC VIII – J. Mairat et alii, *Roman Provincial Coinage*, VIII, *Philip I (AD 244–249)*, online (2020); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=15
- SA – Sovetskaja Arheologija, Akademija Nauk SSSR, Institut Arheologii, Moskva
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SEAT – Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens, Rahden/Westphalia
- Simpozion Chișinău 2004 – *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, Domn al Moldovei (1504–2004)*, Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004. *Comunicări, studii și note*, București, 2007.
- ŚląskieSprawArch – Śląskie Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław, Polonia
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNG-ANS, *Macedonia I – Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society, Part 7, Macedonia I: Cities, Thracio-Macedonian tribes, Paeonian kings*, New York, 1987
- SNGCop 5 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942-1969 (serie reeditată); V, *Ionia, Caria and Lydia*, West Milford, 1982
- SP – Studii de Preistorie, București
- SprawArch – Sprawozdania Archeologiczne, Warsaw
- StArchBrno – Studia Archaeologica Brunensia, Masaryk University, Brno
- Starinar – Starinar. Arheološki institut Beograd
- StComPitești – Studii și Comunicări, Seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești
- StMatTârguMureș – Studii și Materiale, Târgu Mureș
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Studia Hercynia – Studia Hercynia. Journal of the Institut of Classical Archaeology, Univerzita Karlova, Cehia
- Studia Praehistorica – National Archaeological Institute with Museum of the Bulgarian Academy of Sciences
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Anuarul Muzeului Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
- Th-D – Thraco-Dacica, București

Transylvanian Review – Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca

Tyrageia – Tyrageia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național Curtea Domnească Târgoviște

Varia Anatolica – Varia Anatolica. L'Institut Français d'Études Anatoliennes, Istanbul

Vărbănov I – I. Vărbănov, *Greek imperial coins and their values (the local coinage of the Roman Empire)*, I, Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior, Burgas, 2005

Vărbănov II – I. Vărbănov, *Greek imperial coins*, II, Thrace (from Abdera to Pautalia), Burgas, 2005

WorldA – World Archaeology

ZAM – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Bonn

Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad